

Knoz, Tomáš

Třebíč : Valdštejnská rodová kontinuita

In: Knoz, Tomáš. *Državy Karla Staršího ze Žerotína po Bílé hoře : osoby, příběhy, struktury*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2001, pp. [105]-166

ISBN 8086488039 (Matice moravská)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123218>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TŘEBÍČ

**VALDŠTEJNSKÁ RODOVÁ
KONTINUITA**

Kateřina z Valdštejna a třebičské panství

Osudy třebičského panství po Bílé hoře byly ve skutečnosti předurčeny hluboko před stavovským povstáním. Třebičské panství leželo v těsném sousedství náměštského dominia Žerotínů. Od roku 1558 bylo v držení rodu Osovských z Doubravice. Jeho poslední příslušník, Smil Osovský, byl uznávaným představitelem moravské stavovské obce. Působil v úřadě zemského komorníka a později v hodnosti nejvyššího sudího.¹ Jeho třebičské panství bylo sice rozlehlé, leželo ovšem na svazích Českomoravské vrchoviny a z velké části bylo porostlé lesem. Snad proto se výrazně prosadila hospodářská i společenská funkce rezidenčního města se silným měšťanstvem, s rozvinutou řemeslnou výrobou a obchodem.² Snaha zformovat z dominia pevný celek vedla Osovského roku 1573 k vydání vrchnostenského řádu, platného potom po dlouhá desetiletí, dokonce i po Bílé hoře.³

Smil Osovský aktivně podporoval Jednotu bratrskou, která poskytla třebičskému panství i jeho rezidenčnímu městu základní kulturní profil. Do sféry kulturní politiky lze zahrnout také rozsáhlou přestavbu třebičského zámku, k níž Osovský přistoupil a jejíž pomocí se pokusil dát starým budovám středověkého benediktinského kláštera ráz moderního renesančního sídla.⁴

Na počátku dvacátých let 17. století byl Smil Osovský z Doubravice již několik let po smrti. Třebičskému panství vládla jako jediná držitelka jeho pozůstalá Kateřina Osovská z Valdštejna. Historikové, zabývající se tzv. „valdštejnskou otázkou“, zpravidla zdůrazňují, že se Valdštejnové na počátku 17. století mohli honosit spíše starobylostí rodu, nežli velikostí majetku. To platí v první řadě o linii, z níž vzešel

(1) Intabulace do zemských desek ve prospěch Buriana Osovského z Doubravice z roku 1558. KALINA, T. (ED.): *Zemské desky moravské*. II. *Kraj brněnský*. Praha 1957, s. 383–384. Smil Osovský z Doubravice byl dědicem rodu, který držel třebičské panství od poloviny 16. století. Sám byl výhradním držitelem panství od roku 1568. PILNÁČEK, J.: *Staromoravští rodové*. Reprint Brno 1972, s. 208–209; DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Třebičský okres*. Brno 1906, s. 86–94; SAMEŠ, Č.: *Hrobka rodu Osovských z Doubravice v Třebíči*. Horácko, 21. 3. 1933, s. 1–2.

(2) Základní popis třebičského panství HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravsko-slezské*, Brno 1938, s. 50–53; WOLNY, G.: *Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert. Iglauer Kreis*. Brünn 1842; DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Třebičský okres*. Brno 1906.

(3) KUBEŠ, A.: *Zřízení selské, kteréž vesnicím ku panství třebičskému patřícím vydal roku 1573 Smil Osovský z Doubravice*. ČMM, 8, 1876, s. 17–25.

(4) BARTUŠEK, A.: *Umělecké památky Třebíče*. Brno 1969.

pozdější generalissimus Albrecht z Valdštejna. Do jisté míry se to týkalo i rodové větve z Hostinného v Podkrkonoší, ke které přináležel Kateřinin otec, Jan z Valdštejna. Společenské změny postihly generaci jeho potomků. Kateřina z Valdštejna se provdala za významného stavovského politika a bohatého šlechtice Smila Osovského z Doubravice, její bratr Adam ml. z Valdštejna stoupal na společenském žebříčku v Českém království a po konverzi ke katolictví dosáhl v císařských službách vysokých hodností. Podobně významné postavení zdědil po svém otci Janu z Lipé i jejich nevlastní bratr Pertold Bohobud z Lipé, který se stal dědičným maršálkem Českého království.

Když Smil Osovský z Doubravice roku 1612 zemřel, nebyla Kateřina z Valdštejna ani zdaleka chudou vdovou. Ona a oba její zmiňovaní bratři se v této době stali držiteli tří dominií, přináležících k největším a nejbohatším na Moravě: Třebíče, Židlochovic a Moravského Krumlova. Tři valdštejnští sourozenci měli v předbělohorské době otevřenou cestu jak ke stavovským, tak i ke dvorským úřadům (v případě Kateřiny vzhledem k jejímu ženskému pohlaví samozřejmě jen zprostředkovaně). Rozdělili se i v konfesní příslušnosti: Adam ml. přestoupil ke katolictví, Pertold Bohobud byl jedním z čelných ochránců Jednoty bratrské a Kateřina je označována za luteránku.⁵ Kateřina z Valdštejna byla jednou z typických „žen české renesance“. Vynikala vzděláním, všeobecným rozhledem, schopností komunikovat jak s předními šlechtici a šlechticemi své doby, tak i s vlastními prostými poddanými. Vzhledem ke skutečnosti, že dokázala do rodiny přinést značný majetek, vyznačovala se samozřejmou sebejistotou. Přesto byla jejím hlavním životním programem neokázalá starost o „ženské“ úkoly na domínii a vytváření přívětivého rodinného zázemí svému manželovi.⁶

Kateřina z Valdštejna se narodila kolem roku 1565. Patřila tedy ke generaci, jež ještě přímo nebyla ovlivněna vzrůstajícím společenským napětím. Kateřina vyrůstala u svého otce na Hostinném a nejspíše za svého mládí neměla dostatek příležitostí setkávat se s prostředím

(5) O majetku a postavení Valdštejnů, Smila Osovského z Doubravice a Pertolda Bohobuda z Lipé HRUBÝ, F.: *Moravská šlechta roku 1619, její jmění a náboženské vyznání*. ČMM, 46, 1922, s. 108–169; JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 137–142; JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 16–30, 85–97; FÍŠER, R. – NOVÁČKOVÁ, E. – UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 80–87; BURIAN, I.: *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*. Třebíč 1996, s. 71.

(6) Základní charakteristika Kateřiny ze Žerotína REJCHRTOVÁ, N. (ED.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha 1982, kap. *Listy osamělého politika*, s. 18–19. Obecně o postavení šlechticů v období renesance JANÁČEK, J.: *Ženy české renesance*. Praha 1977; KING, M. L.: *Die Frau*. In: GARIN, E. (ED.): *Der Mensch der Renaissance*. Frankfurt/M-New York 1990, s. 282–340.

vznešené společnosti. Jak je patrné z její pozdější korespondence, dostalo se jí i přesto v otcovském domě dostatečného vzdělání, dosáhla pozoruhodné úrovně v epistolografii i ve společenské konverzaci.⁷

Z pera Kateřiny z Valdštejna je zachován dostatek dopisů z dvacátých a třicátých let 17. století. Značná část z nich má charakter úřední korespondence, neboť Kateřina si po smrti Smila Osovského i po svém druhém sňatku ponechala svrchovanou držbu třebíčského panství. Polouřední a soukromé listy jsou obsahovou obdobou korespondence velmožů. Oč méně se Kateřina věnovala teologickým a politickým tématům, o to více vynikala témata z každodenního života, vykreslující chod šlechtické domácnosti. Mezi korespondenční partnery Kateřiny z Valdštejna náležely bohaté šlechtičny.⁸ Stejně tak si ale Kateřina psala s muži, bližšími či vzdálenějšími příbuznými, galantními příslušníky moravské stavovské obce i s některými svými poddanými, požívajícími její zvláštní důvěry.⁹

Kateřina z Valdštejna vstoupila do manželství se Smilem Osovským z Doubravice roku 1589. Od tohoto okamžiku žila trvale na Třebíči. Měla tak možnost poznat politické postoje i vrchnostenskou praxi svého manžela. Vzhledem k jeho společenskému postavení se jí naskytlo příležitost seznámit se s nejdříve situovanými osobnostmi habsburských zemí a naplnit tak předpoklady, které si přinesla z Hostinného. Kateřina ovšem projevovala zájem také o vrchnostenské hospodaření. Její dobré kontakty s třebíčskými měšťany přinesly své plody ještě mnohem později, když po odchodu z Třebíče jejich prostřednictvím na dálku kontrolovala poměry na svém panství.¹⁰

(7) JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992; DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy pani Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894. II. Praha 1895.

(8) Mezi korespondenční partnerky Kateřiny z Valdštejna náležely např. Magdalena Berková z Dubé, Marie Alžběta Burghausová z Vartenberka, Lidmila Skrbenská z Čertoryje, Benigna Haugvicová z Biskupic, Johanna Haugvicová z Biskupic, Anna Marie z Hodic, Markéta z Kolovrat, Alžběta z Kounic, Eusebie z Kounic, Marie z Lipé, Renáta Marie z Náchoda, Maxmiliána Přepyská z Vrchovišť, Anna Šliková z Pasau, Apolena z Thurnu, Eliška z Valdštejna, Johanna Emilie z Valdštejna, Eva Vrochyňová z Reptů, Anna ze Žerotína, Bohunka ze Žerotína, Kunhuta Pruskovská ze Žerotína.

(9) Mezi její korespondenční partnery patřili mezi šlechtici např. Fridrich z Kounic, Adam z Lipé, Čeněk z Lipé, Pertold Bohobud z Lipé, Jiří z Náchoda, Zdeněk z Roupova, Adam ml. z Valdštejna, Rudolf z Valdštejna, Karel Bruntálský z Vrbna, Baltazar ze Žerotína, Přemyslav ze Žerotína. Mezi poddané patřili úředníci různých stupňů a také třebíčtí měšťané, např. Martin Krato, Tobiáš Hlaváček, Pavel Hronovský, Vavřinec Justýn, Pavel Kvasnička, Vilém Kynost, Martin Novoveselský, Jakub Petrocelin, Jan Příbek, Volfgang Sekurius, Jan Sládek, Kašpar Zbudovský.

(10) Jeho první ženou byla Bohunka ze Žerotína, s níž se Smil oženil roku 1572. FÍŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 101-108.

Na základě rozhodnutí Smila Osovského z Doubravice nabyt na sklonku jeho života vztah Kateřiny z Valdštejna k třebíčskému panství právního rámce. Roku 1612, v době jeho skonu, byl do zemských desek brněnské cúdy zapsán spolek na „*zámek a město Třebíč i se všemi předměstími při téměř městě*“.¹¹ Toto opatření umožnilo, aby se Kateřina po Smilově smrti stala jedinou dědičkou panství. Do následujících let jí tak bylo umožněno zachovat si jako „*ctihodná vdova*“ ekonomickou soběstačnost.

Zanedlouho se o ruku Kateřiny z Valdštejna začal zajímat Karel st. ze Žerotína, jenž byl po dlouhá léta jejím sousedem, přátelil se s jejím prvním manželem i s ní samotnou a často je na Třebíči navštěvoval. Kateřina z Valdštejna a Karel st. ze Žerotína vstoupili do manželského svazku již za dva roky po Smilově smrti, roku 1614. Karel starší nikdy nevznesl nárok na Kateřininy třebíčské statky, a to ani ve smyslu v dané době obvyklé právní formy manželského majetkového spolku. Od okamžiku jejich sňatku se však velmi intenzivně zajímal o chod třebíčského panství a pomáhal Kateřině z Valdštejna s jeho řízením. A tak není divu, že současníci začali nahlížet na žerotínskou západomoravskou državu jako na jednotný celek, sahající od Třebíče až po Troubsko. Šlo o celek, jenž fakticky dosahoval hospodářského a společenského charakteru knížectví. Karel st. ze Žerotína, který na Třebíči často zajižděl již za života Smila Osovského, navíc požíval obzvláštní důvěry i ze strany třebíčských poddaných. Zvláště třebíčští bratrství kněží přijali Karla staršího velmi rychle za svého ochránce a pána. Podobně, jako jejich kolegové na náměšťském a rosickém panství přijali za svou paní jeho novou manželku.¹²

Přes niterný vztah mezi Kateřinou a Karlem počítala nejspíše třebíčská paní od počátku se zachováním třebíčského panství pro valdštejnský rod. Ačkoliv šlo nepochybně o náhodu, ve dvacátých letech 17. století se toto rozhodnutí ukázalo být neobyčejně šťastným. Karlovi st. ze Žerotína i Kateřině z Valdštejna to umožnilo pod zášti-

(11) ROHLÍK, M. (ED.): *Zemské desky moravské*. III. *Kraj brněnský*. Praha 1957, s. 414–415. Ve spolku se dále hovoří o městečkách Kamenice a Vladislav, všech vsích, ovčíných, pivovaru při dvoře čechtinském, rybnících, lesích, hájích, platech stálých i běžných, lidech osedlých i neosedlých. Spolek byl oboustranně podepsán 30. 4. 1612 a na svatohavelském soudu v říjnu 1612 vložen do brněnských zemských desek.

(12) Popis Žerotinových námluv JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 136–142; Adam ml. z Valdštejna si do svého deníku k roku 1614 zaznamenal své námluvy s Johannou Emilií ze Žerotína, nezmiňuje se ale o námluvách a svatbě své sestry Kateřiny z Valdštejna s Karlem st. ze Žerotína. Zmiňuje ovšem své několikráté návštěvy na Rosicích v tomto období. KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfínského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 207–221.

tou katolických členů rodu Valdštejnů využívat svých třebíčských statků.¹³

* * *

Hranice třebíčského panství v předbělohorské době vymezuje zápis v moravských zemských deskách z roku 1556, kdy bylo předáno císařem Ferdinandem I. do alodiální držby Vratislavu z Pernštejna. Stejně důležitým pramenem je urbář dominia z roku 1573. V prvním případě panství zahrnovalo tři hrady, rezidenční město Třebíč a celkem osmdesát pět vesnic, z toho čtrnáct pustých. Ve druhém případě je zaznamenáno rezidenční město, jedna ulice, šest předměstí, dvě městečka a třicet vesnic.¹⁴ Nejméně od 16. století byl integrální součástí třebíčského panství i statek a městečko Kamenice, původně centrum drobného zemanského panství. Kamenice měla ve struktuře třebíčského dominia důležité místo. Procházela jí zemská cesta, vedoucí z Třebíče směrem na Polnou a odtud za hranice Moravského markrabství. Navíc zde stála stará tvrz, jež byla v době Osovských z Doubravice nově opravena v renesančním stylu a jež byla využívána Kateřinou z Valdštejna jako její osobní a nejspíše velmi oblíbené letní sídlo.¹⁵

Pernštejnové a později Osovští z Doubravice převzali spolu s třebíčským panstvím državy někdejšího bohatého benediktinského kláštera. V polovině 16. století přináležely k jeho rozlehlému majetku i další oblasti, částečně prostřednictvím manského systému měřinského proboštví. Byly postupně sekularizovány a v okrajových lokalitách připadly celé řadě drobnějších šlechtických rodin. Vesnice na východě původního dominia se dokonce staly součástí náměšťského panství Žerotinů.¹⁶ Převedení jádra třebíčského statku do svobodné

[13] Příkladem vlivu Kateřiny z Valdštejna na chod třebíčského panství i po roce 1628 je relativně mírný průběh protireformace pod Adamem ml. a Rudolfem z Valdštejna. BURIAN, I.: *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*. Třebíč 1996, s. 109–111.

[14] KALINA, T. (ED.): *Zemské desky moravské*. II. *Kraj brněnský*. Praha 1957, s. 373–375. Urbář panství Třebíč z roku 1573 (pochází tedy ze stejného roku jako vrchnostenský řád Smila Osovského): MZA BRNO, VELKOSTATEK TŘEBÍČ, F 200, Urbář třebíčského panství z r. 1573, č. 132.

[15] HOSÁK, L. – ZEMEK, M. (ED.): *Hrady, zámky a tvrze. Jižní Morava*. Praha 1981, s. 120.

[16] Kromě městečka Měřina patřily k měřinskému proboštví vesnice Pustina, Chlumeč, Blížkov, Kochánov, Jersín, Meziříčko, Černá, Netín, Pavlinov, Milíkov, Pivcova (Stránecká) Zhoř, Svatoslav, Hartvikovice, Sedlec, Výčapy, Vojkovice, Telnice, Sokolníky. Součástí třebíčského panství v bělohorské době zůstaly vesnice Vilémovič-

šlechtické držby v polovině 16. století bylo řešením více jak sto let trvající krize kláštera.¹⁷

Proměny se výrazně dotkly i jádra statku v okolí Třebíče. Hospodářství se opíralo o pozici rezidenčního města. Sousedilo s panstvím Velké Meziříčí, jež od roku 1602 náleželo Berkům z Dubé. To byl jeden z prvních rodů, provádějících v moravských poměrech důslednou protireformaci.¹⁸ Na západě sousedilo třebíčské panství s brtnickými majetky jedné z větví rodu Valdštejnů. Hynek i Zdeněk Brtničtí z Valdštejna patřili k předním zastáncům humanistické kultury v zemi, ale také k důležitým členům protestantsky orientované stavovské opozice. I když byli Brtničtí z Valdštejna od českých větví tohoto rodu již genealogicky značně vzdáleni, přece s nimi Kateřina z Valdštejna po svém přistěhování na Třebíč navázala čilé styky. Spolu se svým druhým manželem Karlem st. ze Žerotína se dokonce v období perzekuce protihabsburských rebelů snažila Zdeňku Brtnickému z Valdštejna, uvězněnému na Špilberku, pomoci intervencemi u kardinála Dietrichsteina a u císaře Ferdinanda II.¹⁹

V jižním cípu Českomoravské vrchoviny, v oblasti Třebíčska, se nacházela i celá řada nevelkých zemanských statečků, přináležejících drobným rytířům, v této části země stále ještě odolávajícím tlaku velkých hospodářských celků. Někteří z nich si docela slušně ekonomicky vedli, navíc se jim dařilo nacházet uplatnění v úřadech nejrůznějších stupňů, jakož i ve dvorské službě u bohatých šlechtických magnátů. V případě třebíčského regionu lze zmínit statek Vaneč Viléma Vaneckého z Jemničky, Budišov Buriana Berky z Dubé, Okříšky Jindřicha Rechenberga z Želetic, Okrašovice třebíčského úředníka Viléma Kynasta z Okrašovic, Výčapy Jiřího Dubského z Třebomyslic,

ky, Věstoňovice, Vladislav, Stržov, Čiměř, Valdikov, Strítěž, Kozichovice, Slavičky. Součástí náměštského panství se staly pustá tvrz Kojetín, Smrk, Koněšín, Studenec, pustý hrad Kozlov, Kozlany, pustý hrad Kokštejn, Třešov. HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Brno 1938, s. 52.

(17) Při sekularizaci klášterního majetku měly velký vliv jak husitské války, tak i následující války uherské. Panovníci začali na počátku 16. stol. dávat třebíčské panství do zástavy, a to především Pernštejnům. Dalším krokem v sekularizaci byla zmiňovaná listina Ferdinanda I. z roku 1556. FIŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 49–78.

(18) Roku 1608 bylo Berkovi z Dubé panství dokonce konfiskováno, po dvou letech mu ale bylo vráceno. HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Brno 1938, s. 59.

(19) O rodu Brtnických z Valdštejna JANÁK, J. A KOL.: *Dějiny Brtnice a připojených obcí*. Brno 1988, s. 101–132. Autorkou kapitoly *Od husitství do Bílé hory (Brtnice v majetku Brtnických z Valdštejna)* je Marie Zaoralová. Zde také rozbor jeho majetků na západní Moravě.

Lesonice Zdeňka z Roupova, Měřin Jana Rafaela Chroustenského z Malova, Dalešice Žerotínova zetě Jiřího z Náchoda, Jaroměřice Jiřího Rechenberga z Želetic. Do dění v oblasti prostřednictvím své želetavské enklávy zasahovali z Telečska i páni z Hradce a později jejich následovník Vilém Slavata z Chlumu. Všechna tato panství spoluvytvářela strukturu dané oblasti: sociogenetickou, sociální, demografickou, profesionální apod.²⁰

Nejdůležitějším sousem třebíčského dominia byly na východě žerotínské náměštské državy. Obě vrchnosti tradičně udržovaly úzké kontakty. Ty byly způsobeny nejen hospodářským a demografickým propojením obou dominií, ale i společnými politickými, kulturními a konfesionálními zájmy obou šlechticů. Náměštské panství pohltilo pomezí oblasti, rozkládající se mezi Vladislaví a Náměstí nad Oslavou, jež původně přináležely k třebíčskému klášteru. Počinaje Smrkem, jakožto výspou, položenou nejvíce na severozápad. Dále Studenec, Kozlany a Třešov a pustou ves Koněšín s opuštěnou tvrzí. Do rukou Žerotínů přešly také zříceniny hradů Kozlov a Kokštejn, vypínající se nad údolím řeky Jihlavy. K výraznějšímu strukturálnímu propojení mezi třebíčským a náměštským panstvím však mělo dojít až po sňatku mezi Karlem st. ze Žerotína a Kateřinou z Valdštejna roku 1614.²¹

* * *

Hospodářská a sociální struktura panství byla do značné míry předurčena jeho geografickou polohou a přírodními podmínkami. Mnohé vyplývá z urbáře dominia, sepsaného Smilem Osovským z Doubravice roku 1573.²²

Zcela specifické postavení měla Třebíč. Již při letmém pohledu do urbáře je patrné, že ve městě a na předměstích žila celá řada řemeslníků nejrůznějších profesí, mnozí měšťané byli značně zámožní.

(20) HRUBÝ, F.: *Moravská šlechta roku 1619, její jmění a náboženské vyznání*. ČMM, 49, 1922, s. 107–179.

(21) Historická geografie náměštského panství WOLNY, G.: *Markgrafschaft Mähren*. Bd. III. *Znaimer Kreis*. Brünn 1835–1842, s. 398–452 DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Třebický okres* Brno 1908, s. 1–99.

(22) MZA BRNO, VELKOSTATEK TŘEBÍČ, F 200, Urbář třebíčského panství z roku 1573, č. 132. K třebíčskému panství tehdy patřilo město Třebíč, ulice Masařka, předměstí Staříčka, Jejkov, Nové Město, Podklášteří, Nové Dvory, Týn, městečka Kamenice a Vladislav, vsi Říпов, Sokolí, Vickov, Nová, Račerovice, Okřešice, Bohdikovice, Pouchov, Trnava, Čihalín, Červená Lhota, Čechtín, Čichov, Chlum, Kouty, Radošov, Smrčné, Vržanov, (Malá) Kamenička, Svatoslav, Benetice, Věstoňovice, Vilémovičky, Valdík, Hostlák, Címěř, Strážov, Kožichovice, Stráž, pustá ves Arklebice.

Z řemesel, zastoupených ve městě, jsou v urbáři zvláště zmiňováni řezníci, ševci, pekaři, kováři, koláři, bednáři, soukeníci, krejčí, kožešníci, tkalci, hrnčíři, kloboučníci.²³

Vedle ekonomické síly rezidenčního města Třebíče se výrazně projevovala úloha řeky Jihlavy, přitékající na panství od severozápadu, protékající Třebíčí a pokračující na východ k Vladislavi. Větší část dominia se rozkládala východně a severně od této hranice. Na Jihlavě a jejích přítocích byly vybudovány četné náhony a na nich potom mlýny, valchy a podobná zařízení, v některých případech přináležející vrchnosti. V okolí Třebíče a na jejích předměstích bylo mlýnů hned několik, podobně jako poplužních dvorů, s nimiž hospodářsky kooperovaly.

Velká část území trebičského dominia byla lesnatá. Snad právě proto nebyly zdejší vesnice nikterak lidnaté. Urbář zaznamenává celou řadu panských lesů, přináležejících prakticky ke všem vsím dominia. Lesní hospodářství předurčovalo jedno z nejčastějších pracovních zaměření poddaných. Nejenže pracovali v lese, ale formou roboty mívali za úkol zpracovávat dříví, např. výrobou šindelů, či svázet dříví a proutí k pivovarům (do Třebíče a do Kamenice) a k dalším vrchnostenským podnikům, popř. k topení na zámek. Dalším druhem hospodaření bylo rybníkářství. Celá řada rybníků byla vybudována především v jižní a východní části panství, kde jich patřilo ke každé vesnici zpravidla hned několik. Také rybníční hospodářství spolu s říčním rybolovem dalo obyvatelstvu mnoho pracovních příležitostí. Budovaly se haltýře a sádky. Kvetl i obchod s rybami. Od rybářů na řekách šel ostatně vrchnosti nezanedbatelný příjem. Říční a rybníční rybáři byli nuceni spolupracovat. Z dalších činností lze zmínit těžbu a zpracování kamene, pálení vápna.

Na nezalesněných plochách dominia se hospodařilo obvyklým způsobem. Na polích byly pěstovány plodiny v souladu s přírodními podmínkami vysočinské kopcovité krajiny. Sila se pšenice, žito, ječmen, oves, pohanka a hrách. Také na trebičském panství vrchnost hospodařila dvorovým způsobem. Z urbáře vyplývá, že byl ve větším

(23) V urbáři trebičského panství je ve městě Třebíči a na jeho předměstích obsažena celá řada jmen s příjmeními, jež vyšla z označení řemesel a povolání. Do značné míry poukazují na sociální složení společnosti poddanského rezidenčního města: Apatykář, Vlach, Lazebník, Kovář, Řezník, Řemenář, Sedlář, Truhlář, Pasíř, Uzdař, Bakalář, Ručnickář, Jehlář, Písař, Zámečnick, Pernikář, Kloboučník, Mydlář, Koželuh, Barvíř, Mlýnář, Valchař, Pekař, Hřebenář, Provažník, Šmukař, Uhlíř, Hrobař, Tesař, Zvoník, Krejčí, Nádeník, Punčochář, Soukeník, Hrnčíř, Forman, Bednář, Sládek, Masař, Korbelář, Zedník, Kloboučník, Cihlár, Maštalíř, Myslivec, Katovej, Rybář.

rozsahu pěstován len, konopí, dále některé druhy zeleniny: mrkev, cibule, zelí, hrách, řepa.²⁴

Třebíč mezi povstáním a Obnoveným zřízením

Třebíčské panství bylo oběma mezními událostmi dvacátých let 17. století zasaženo pouze nepřímou. V okamžiku stavovského povstání byla jediným právoplatným držitelem dominia Kateřina z Valdštejna, a ta se v protihabsburské politice českých a moravských stavovských radikálů nikterak neangažovala. Nemusela se tedy obávat, že by proti ní nebo proti jejímu manželu Karlu st. ze Žerotína bylo zaměřeno ostří císařových konfiskací a ostatních sankcí.²⁵

Tak se stalo, že třebíčské panství zůstalo v období bezprostředně navazujícím na povstání a bělohorské události poněkud mimo centrum hlavních politických událostí. Moravští stavové sice podobně jako jejich čeští kolegové přistoupili k zabavování statků svých politických nepřátel, sáhnout na majetek Karla st. ze Žerotína si vzhledem k jeho ohromné osobní prestiži v zemi neodvážili. Třebíčské panství proto nepostihl osud brandýského dominia. Ani jemu se ovšem nevyhnuly „hrůzy války“.²⁶ Všechny zainteresované strany si byly dobře vědomy skutečnosti, že Karel i přes formální, v zemských deskách moravských zakotvenou svrchovanou držbu Kateřiny z Valdštejna, spravuje třebíčský statek společně se svou manželkou. Podobně, jako se v době Karlovy nepřítomnosti na Náměšti nebo v Rosicích obraceli tamní úředníci, kněží i prosti poddaní na Kateřinu z Valdštejna, platí totéž obráceně i pro třebíčské panství.²⁷

(24) MZA BRNO, VELKOSTATEK TŘEBÍČ, F 200, Urbář třebíčského panství z roku 1629, č. 133, fol. 119.

(25) O průběhu povstání na Moravě, popř. na Třebíčsku VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*. Brno 1996, s. 78–107; MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*. Praha 1992, s. 1–29, 19; FIŠER, R. – NOVÁČKOVÁ, E. – UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 101–113.

(26) Materiály k průběhu stavovského povstání na Moravě, včetně stavovských konfiskací MZA BRNO, STAVOVSKÉ RUKOPISY, A 3, Památky sněmovni, č. 7; URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, L.: *Povstání na Moravě v roce 1619. Z korespondence moravských direktorů*. Praha 1979. BUDĚJOVSKÝ, S.: *Západní Morava v době bělohorské*. Od Horácka k Podyjí, 2, 1924–1925, s. 1–3, 33–34, 81–83, 139–144, 156–158.

(27) Mnohé materiály k dějinám třebíčského panství v tomto období MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Třebíč, č. 571.

Angažovanost Karla st. ze Žerotína na třebíčském panství byla zřejmě ve stavovské obci zcela známou záležitostí. Donesla se totiž i nedávno zvolenému „zimnímu králi“ Fridrichu Falckému, který v prvních únorových dnech roku 1620 právě v Polné překračoval zemskou hranici, aby posléze v Brně přijal hold moravských stavů. Fridrich Falcký v Polné opustil přímou cestu do hlavního města markrabství a vydal se do Třebíče. Bylo jasné, že tak činí za účelem setkání se Žerotinem.

Historikové, zabývající se problematikou českého stavovského povstání, hledají důvody Fridrichovy očividné snahy získat na svou stranu Karla st. ze Žerotína různorodě. Josef Janáček hovoří o snaze falckého krále odradit Žerotína vzhledem k jeho kalvinské konfesi od zatvrzelého prohabsburského postoje.²⁸ Nejspíše byl v tomto ohledu instruován někdejšími Žerotinovými spojenci a přáteli, např. Václavem Budovcem z Budova.²⁹ Náklonnost, popř. potřeba naklonit si Karla st. ze Žerotína, ze strany Fridricha Falckého dost možná vyplývala i z politiky jednoho z nejvlivnějších králových poradců, Ludvíka Cameraria. Ten byl příslušníkem rodiny norimberských humanistů, která se vyznačovala dlouhodobým kontaktem s moravskými Žerotíny i podporou Jednoty bratrské v českých zemích.³⁰

Ať již byl důvod Fridrichovy zajižďky jakýkoliv, vyplývá z ní obecná povědomost o vztahu Karla st. ze Žerotína k třebíčskému panství. Král očekával v Třebíči slavnostní přivítání, něčeho podobného se zde však dočkal ve značně omezené míře. Sám Karel st. ze Žerotína dokonce vůbec nebyl v daném okamžiku na zámku, nedlouho před Fridrichovým příjezdem odjel do Brna. Třebíčští úředníci a měšťané, ačkoliv byli většinou bratrského nebo luterského vyznání, zřejmě dostali od Karla staršího náležitě instrukce, a tak lze přijetí v Třebíči označit za poměrně chladné. Fridrich Falcký si v Třebíči patrně uvědomil nejen marnost svého nadbíhání Žerotinovi, ale i geografickou strukturu jeho západomoravských držav. Již podruhé během své cesty Moravou opustil přímou trasu k Brnu a nepokračoval dále přes Náměšť, Kralice a Rosice. Dalo se předpokládat, že by ho čekala na

(28) JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 263.

(29) O vztahu mezi Budovcem a Žerotinem v době stavovského povstání REICHTOVÁ, N.: *Václav Budovec z Budova*. Praha 1984, s. 124–133. Konkrétní oficiální jednání mezi Budovcem a Žerotinem na českém sněmu roku 1618 a 1619 zaznamenal i Skála: JANÁČEK, J. (ED.): *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká*. Praha 1984, s. 91–93.

(30) O vztahu Camerariů a Žerotinů HRUBÝ, F. (ED.): *Les étudiants tchèques aux écoles protestantes*. Brno 1970, s. 21, 116, 125. Joachim Camerarius byl dokonce autorem dějin Jednoty bratrské. Ludvík Camerarius byl tajemníkem Fridricha Falckého. Vyprojektoval jeho českou politiku a mj. zprostředkoval kontakt s Ladislavem Velenem ze Žerotína.

všech žerotínských statcích stejně nepřívětivá reakce, což by nepochybně snížilo jeho prestiž v očích celé země.

Po zkušenosti z Třebíče zamířil Fridrich Falcký se svým doprovodem na Moravský Krumlov, kde mu naopak vpravdě královskou ovací připravil bratr Kateřiny z Valdštejna a švagr Karla st. ze Žerotína, dědičný maršálek Českého království Pertold Bohobud z Lipé. Nejspíše si dal hodně záležet, aby smazal nepříznivý dojem, jenž u voleného krále muselo vyvolat chování obou jeho příbuzných.³¹

Zmiňovaná návštěva Fridricha Falckého na Třebíči nebyla jedinou akcí, dokládající důležitost třebíčského panství pro politické aktivity Karla st. ze Žerotína. Již 23. listopadu 1618 se na zdejším zámku konalo jednání s Ladislavem Velenem ze Žerotína a Georgem Erasmem Tschernembem. Také ono mělo za cíl získat Karla st. ze Žerotína pro politiku radikální strany.³²

* * *

Jestliže se třebíčskému panství vyhnuly stavovské i císařské konfiskace, nevyhnula se mu vojenská tažení třicetileté války. První vážné narušení běžného chodu života na třebíčském panství je v tomto směru zaznamenáno na sklonku roku 1620. Se zprávou o vojenském nebezpečí tehdy přišel dobře informovaný třebíčský luterský farář a důvěrník obou Žerotínů, Jakub Petrozelin. Vzhledem k situaci v Čechách se obrátil na Kateřinu z Valdštejna se žádostí o ochranu třebíčských měšťanů i venkovských poddaných.³³ Opět se ukázalo, že byl Žerotín spojován s třebíčským dominiem, že se také Kateřina z Valdštejna velmi dobře orientovala v politických kruzích a že při ochraně Třebíče dokázala využívat jak vlivu svého manžela, tak i obou svých bratrů. Bez ohledu na skutečnost, že každý z nich přináležel k odlišné politické skupině. Kateřina z Valdštejna se za narůstajícího napětí obrátila na Karla staršího a ten adresoval císaři společnou suppliku za všechna svá západomoravská panství. Kateřina zřejmě počítala s Karlovou větší autoritou jak u panovníka, tak i v očích vojenských velitelů, kteří se měli jeho předpokládanými rozkazy řídit. Žádné dostupné prameny naopak neinformují, že by mělo jít o postoupení majetkových či nakládacích práv ve prospěch Žero-

(31) O nepřilíš nadšeném přijetí Fridricha Falckého třebíčskou vrchností FIŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 104; JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992. s. 236-237.

(32) FIŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 104; ODLOŽILÍK, O.: *Karel st. ze Žerotína*. Praha 1936, s. 153.

(33) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Praha 1934, s. 14-15.

tina, vše se odehrávalo na bázi neformálních, nicméně obvyklých příbuzenských vztahů. Dne 9. prosince 1620 byl ve Vídni datován ochranný list – „*salva guardia*“, v níž císař Ferdinand II. sliboval Karlu st. ze Žerotína bezpečnost jeho statků, včetně Třebíče.³⁴ Více než faktické možnosti takového císařského aktu, je zajímavý jeho právní účinek. V listu se totiž nemluví o Kateřině z Valdštejna, ačkoliv jakékoliv podobné dokumenty mohly být vydávány pouze právoplatné vrchnosti. Pokud bylo třebíčské panství zahrnuto mezi državy Karla staršího, mohlo se tak stát zajisté určitým omylem někdy málo informovaných císařských úředníků. Ještě spíše šlo o určitou mimoprávní akceptaci stavu a reakci na jméno u dvora známého moravského velmože.³⁵

I přes císařskou „*salvu guardii*“ se situace na Třebíčsku začala na sklonku roku 1620 vyostřovat. Řádění vojska se z Čech přeneslo přes zemskou hranici na západní Moravu. V žerotínské korespondenci se tato situace poprvé projevila v polovině prosince. To se správce bratrského sboru ve Velkém Meziříčí Samuel Kosorský obrátil na Kateřinu ze Žerotína, aby mu zajistila azyl na náměštském panství. Ve stejné době Žerotince adresoval podobnou žádost také jeden z nejvýznamnějších bratrských seniorů, ivančický Jiří Erastus.³⁶ Kosorský oslovuje Kateřinu ze Žerotína jako „*pani pro evangelium Kristovo milostivě ke mně nakloněnou*“. To samo o sobě svědčí, že v dramatickém okamžiku stavovského povstání a počátku války šla poněkud stranou jistá tradiční nevráživost mezi českými bratry a luterány.³⁷ Samuel Kosorský také expresivně popsal „*ukrutnosti lidu císařského*“, před nimž se podle svých slov ukrýval po lesích v okolí Velkého Meziříčí, Třebíče a Vanče. Porovnáme-li stížnosti dalších pisatelů, kteří se na Kateřinu z Valdštejna během prosince 1620 obraceli, Jiřího Humpo-

(34) Dopis Elišky Žerotínské z Valdštejna Kateřině z Valdštejna o vojenské situaci v Praze v listopadu 1620 a v Čechách HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Praha 1934, s. 2, 10, 18. *Salva guardia* pro žerotínské statky na západní Moravě SOKA TŘEBÍČ, ARCHIV MĚSTA TŘEBÍČE, sign. 39.

(35) FIŠER, R. – NOVÁČKOVÁ, E. – UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 105. R. Fišer cituje z vydání Sucheniovy kroniky RYPÁČEK, F. (ED.): *Kronika Jana Suchenta Novobydžovského*. In: *Program třebíčského gymnázia pro rok 1891–1892*. Třebíč 1891.

(36) Karel st. ze Žerotína v té době pobýval mimo panství. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 33–36.

(37) O vztahu mezi jednotlivými konfesemi na Moravě v předbělohorské době HREJSA, F.: *Luterství, kalvinismus a podoboji na Moravě před Bílou horou*. ČČH, 44, 1938 s. 296–326, 474–485; HRUBÝ, F.: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. ČČH, 40, 1934, s. 263–309 a 41, 1935, s. 1–49, 237–268; HRUBÝ, F.: *Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. století*. ČČH, 45, 1939, s. 31–44.

leckého, Ondřeje Čihala, Marie Anny z Hodic, zjistíme, že Petrozelin svou prosbou o ochranný list pouze o několik dnů předešel tímto směrem se formující obecnější náladu.

Na západní Moravě vznikla v souvislosti s válečnými událostmi za zemskou hranicí panika, jež ani zdaleka neodpovídala bojovému nadšení, s nímž ještě nedávno vstupovali moravští stavové do povstání. Spíše ji lze přirovnat k postojům, které se ve východní části země rozvinuly ve chvíli, kdy zpoza uherské hranice hrozil roku 1605 svými ničivými vpády Štěpán Bočkaj.³⁸

Po porážce na Bílé hoře 8. listopadu 1620 začalo stavovské vojsko s neuvěřitelnou rychlostí ztrácet převahu. Stavovští čím dál tím více pocítovali nedostatek peněz. Nebyli schopni ani vyplácet sloužící vojáky, natož stavět nové pluky. František Matějek popisuje, kterak na počátku prosince 1620 vtáhlo císařské vojsko pod vedením Baltazara Marradase a Rudolfa z Tiefenbachu přes Telč na Moravu. Dne 11. prosince 1620 byla obsazena Jihlava. O dva dny později již císařští vojáci, proti vůli svých velitelů, včetně Bonaventury Buquoye, řádili ve Velkém Meziříčí. Nebrali přitom vůbec žádný ohled na skutečnost, že toto panství náleželo katolíku Lvu Burianu Berkovi z Dubé. Třebíčskému panství to přineslo přímé ohrožení, ale také příchod velkého množství poddaných z drancovaných oblastí.³⁹

Na konci roku 1620 pominulo období prvního přímého ohrožení Třebíče. Ukázalo se, že aktivita Kateřiny z Valdštejna a Karla st. ze Žerotína dokázala v danou chvíli jejich poddané uchránit od větších excesů. Dne 22. května 1621 již mohl Jiří Erastus poslat Kateřině z Valdštejna dopis, jenž byl nejen poděkováním za útočiště, které mu poskytla na Rosicích, nýbrž i obecnějším zhodnocením této fáze války na západní Moravě. V niterném zamýšlení reflektuje nastalou situaci, kdy *„křesťané, majíce sebe ve spolek milovati, lásky svaté, svornosti, pokoje ošťihati, místo toho sebe nenávidí, v zlosti, hněvu, v nepřátelství jedni proti druhým povstávají; majíce sobě vespolek dobře činiti, místo toho jedni druhým na životi, na poctivosti, na statku, kudy jak mohou škodí, trápí a tyranství jedni nad druhými provádí, takže se*

(38) O postojích moravských stavů v době nájezdů Bočkajovců a v době útoků Gáboru Bethlena KAMENÍČEK, F. (ED.): *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu*. Praha 1894; MATĚJEK, F.: *Morava ze třicetileté války*. Praha 1992, s. 47-60.

(39) Podle Matějka rabovala císařská vojska v místech, chráněných *salvou guardii* méně, nežli v místech bez tohoto privilegia. 22. prosince dorazili do Velkého Meziříčí Buquoy a Tiefenbach. Své podřízené do jisté míry pacifikovali. Vojsko pak táhlo směrem k Brnu a k Olomouci. Na západní Moravě ještě značné škodilo na Tišnovsku a Ivančicku, což mimo jiné znamenalo další útoky do Třebíče, Náměště a Rosic. MATĚJEK, F.: *Morava ze třicetileté války*. Praha 1992, s. 32-33.

zdá, že téměř žádného stvoření není, kteréž by v zlosti a hněvu samo proti sobě tak čelilo a s sebou se nesrovnávalo tak hrubě, jako člověk".⁴⁰

Podobné formulace lze nalézt i v textech dalších zainteresovaných osob, včetně třebíčského luterského kněze Jakuba Petrozelina. Ten se na Kateřinu z Valdštejna obrátil 28. prosince 1620. Vysvětloval, kterak jsou po tažení vojska na panství „mnozí lidé pomordováni“, a jak jsou „jejich chudé statečky rozchváčeny“. Podobně jako Erasmus, vidí i on příčiny celého neštěstí v hříšnosti lidí, nicméně děkuje Kateřině z Valdštejna za její postoje a zásahy, kterými od panství odvrátila ještě větší pohromu.⁴¹

Válečné strasti trápily třebíčské panství po celá dvacátá léta. Základní přehled o tom podává Rudolf Fišer, který v tomto ohledu označuje za nejhorší roky 1622 a 1623. Ve městě Třebíči se tehdy ubytoval jezdecký pluk Baltazara Marradase a jeho vojáci město postupně vyjídali.⁴² František Hrubý vydal soupis kontribucí, které muselo město v prvním čtvrtletí roku 1622 na Marradasův pluk platit. Nejenže město muselo obtížné vojáky trpět ve svých hradbách, ale ještě se od něj čekalo, že k nim bude přistupovat jako ke své ochranné posádce. Peníze směřovaly přímo do kapes jednotlivým důstojníkům i jejich nejvyššímu veliteli.⁴³ Roku 1623 se nebezpečí k Třebíči přiblížilo z druhé strany, když městu hrozili agenti Gábora Bethlena a Kateřina ze Žerotina musela na jeho ochranu najmout posádku mušketýrů. Ukazovalo se, že měšťany i venkovské poddané ohrožovala přítomnost vojska bez ohledu na to, o kterou z válčících stran šlo. Sám Kynast to otevřeně formuluje slovy, podle nichž „my se velice obáváme jak jedny, tak i druhé strany. Uhrů se bojíme, aby nás nezplundrovali a císařskejch podobně, aby se k nám nepoložili“.⁴⁴ Svědčí o tom ostatně i skutečnost, že se nářky třebíčských měšťanů velmi rychle obrátily zase proti císařským. Kynastova obava se naplnila. Císařská strana totiž využila uherského nebezpečí k přezimování vlastních jednotek ve městě. Vilém Kynast informoval Kateřinu z Valdštejna o obecné skleslosti ve městě a o pokusech schovat před

(40) MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Třebíč, č. 571; edice materiálu HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 69.

(41) MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Třebíč, č. 571/36; edice materiálu HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 47–48.

(42) FIŠER, R. – NOVÁČKOVÁ, E. – UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 106–107.

(43) Celková suma kontribuce byla stanovena na 48.509 zl. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 198–200.

(44) Dopis Viléma Kynasta Kateřině z Valdštejna z 20. listopadu 1623. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 354–355.

vojáky, co se dá. Dále Kateřinu seznámil s plány, jak by postupovali při obraně zámku před vojenským útokem, aby je nepotkal osud Velkého Meziříčí a Rosic. S koncem roku 1623 se situace přece jen uklidnila a válčící strany začaly jednat o míru, který i třebičskému panství přinesl určitou stabilizaci.

Také v druhé polovině dvacátých let se v Třebíči střídala klidnější období s obdobími bezprostředního ohrožení. Poloha panství při západní hranici Moravy i hospodářská síla rezidenčního města lákala plukovníky, aby zde své jednotky nechávali přezimovat. Stalo se tak např. v zimě 1626 a císařské jednotky zde zůstaly až do června následujícího roku. Znovu se opakovaly stížnosti měšťanů i snahy vrchnosti vyjít svým poddaným co nejvíce vstříc. Jako mluvčí třebičských poddaných přitom opět nevystupovala pouze Kateřina z Valdštejna, ale také její manžel.⁴⁵

* * *

V napjaté atmosféře počátku dvacátých let 17. století se na třebičském panství projevil význam sociální a hospodářské stability rezidenčního města. Krizová situace donutila Kateřinu z Valdštejna k navázání ještě bližšího kontaktu s některými třebičskými měšťany. Musela mezi nimi hledat osoby, které by spolupráci mezi městem a vrchností v součinnosti s vrchnostenským úřadem podporovaly a uváděly do praxe.⁴⁶

Kateřina z Valdštejna měla v Třebíči vždy několik důvěrníků, jejichž prostřednictvím řídila chod panství i v době, kdy pobývala mimo dominium. Na prvním místě mezi nimi stál vrchnostenský úředník, hejtman Vilém Kynast z Okrašovic (někdy bývá uváděn jako Kynast z Kynastu). Během své dlouhé služby na třebičském zámku dosáhl povýšení do rytířského stavu. Podobně jako např. u jeho náměstského kolegy Tomáše Soběhrda z Kozlova, také v případě Kynasta byl zvolen přídomek podle místa, nacházejícího se na statcích jeho vrchnosti nebo v jejich nejbližším okolí. Kynast z Kynastu se psal podle statku Okrašovice, ležícího jihovýchodně od Třebíče. Vilém Kynast jej vyženil, když si vzal za manželku Barboru Hajdovou z Poříčí, a držel ho až do svého odchodu z třebičských služeb na přelomu dvacátých a třicátých let 17. století. Vilém i jeho manželka Barbora byli častými adresáty nejen úředních, nýbrž i zcela osobně laděných dopisů třebičské paní.⁴⁷

(45) FÍŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 107-108.

(46) Dobrých vztahů Kateřiny z Valdštejna s třebičskými měšťany si povšimnul FÍŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 101-103.

(47) Dopisy Viléma Kynasta Kateřině ze Žerotína MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2,

Náplň povinností Viléma Kynasta se samozřejmě nikterak nelišila od obvyklé práce vrchnostenských úředníků. Tím byl předurčen i obsah jejich vzájemné korespondence s Kateřinou z Valdštejna. Kynast společně s purkrabím pečoval o stav zámku. V době války řídil jeho obranu, někdy koordinovaně s úředníky z Náměště a z Rosic. Fungoval jako prostředník mezi vrchností a třebíčským městským úřadem i s jednotlivými poddanými, v oblasti hospodářství, správy, trestních věcí i obrany. Sám Kynast své působení komentoval, že „všudy musím ve všem bejtí“, neboť Třebíčští údajně bez něj „nechtějí ničeho učiniti“. Ze starostí se mu prý div nerozskočí hlava. K tomu ještě vedl celý vrchnostenský úřad a byli mu podřízeni všichni zaměstnanci Kateřiny z Valdštejna, počínaje purkrabím a konče posledním čeledínem.⁴⁸

Podobně jako v případě vybraných úředníků na ostatních panstvích, také Kynast se těšil osobní přízni své vrchnosti. Kateřina i Karel st. ze Žerotína mu v dopisech projevovali přátelství, byl-li nemocen nebo musel-li spolu s ostatními měšťany sdílet strasti válečných událostí. V době válečných kampaní se na svou vrchnost Kynastové pravidelně obraceli s žádostmi o pomoc, a to nejen svým jménem, ale i jménem třebíčských poddaných. Náklonnost byla oboustranná, ze strany úředníka a jeho manželky je formalizována v obvykle používaném oslovení „urozená paní, ke mně vždy laskavá“.⁴⁹ Kateřina z Valdštejna si byla dobře vědoma, jak významné služby pro ni Vilém Kynast z Okrašovic v krizových dobách na třebíčském panství vykonával. Projevilo se to i při odchodu Kynasta a jeho manželky do exilu v květnu roku 1629 do uherské Skalice. Karel st. ze Žerotína i v jeho případě využil svých veškerých kontaktů, mj. s uherským palatinem Štěpánem Illesházem, aby mu zajistil bezpečný odchod za hranice i přijetí v jednom z hlavních exilových center českých bratří.⁵⁰

Vedle Viléma Kynasta z Kynastu spolupracovala Kateřina z Valdštejna při správě třebíčského panství i s dalšími úředníky, včetně

Třebíč, č. 571. Vydal je HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 354-355, 358-360, 361-362.

(48) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 359.

(49) Kateřina z Valdštejna si dopisovala i s manželkou Viléma Kynasta Barborou. Stěžovala si jí na svizele s cisařským vojskem, popsala hospodářství v době obsazení města a statku cisařskou posádkou. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 372-373.

(50) V listu Vilému Kynastovi z 18. 5. 1629 se Žerotín zmiňuje o své přímluvě u palatina Štěpána Illesházyho. Kynast odešel do Skalice. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 198-199, 449.

purkrabího Zikmunda Sokolovského a důchodního pisáře Kašpara Zbudovského. Přestože jejich jména jsou v zachovaných pramenech méně frekventována, lze na jejich charakteristiku vztáhnout základní skutečnosti, platící pro Kynasta. Rudolf Fišer poukázal také na úlohu některých vybraných měšťanů, v první řadě Pavla Kvasničky a Wolfganga Sekuria. Podobně jako v případě Viléma a Barbory Kynastových, také u zmiňovaných měšťanů vyvrcholil jejich vztah s někdejší vrchností ve třicátých letech. Kateřina z Valdštejna dokonce se Sekuriem konzultovala některé otázky třebičské duchovní správy a tak vlastně jeho prostřednictvím kontrolovala, jestli Adam ml. a Rudolf z Valdštejna dodržují dohodnuté postupy. Přesto byla i pro tento vztah rozhodující epochou dvacátá léta, kdy válečné události předpokládaly navázání pevnějších svazků s představiteli rezidenčního města.⁵¹

Kdo byl Adam mladší z Valdštejna

Pražského hofmistra a později nejvyššího pražského purkrabího zná česká historiografie především díky jeho roli v době pražské defenestrace a stavovského povstání. Ačkoliv byl tehdy jedním z nejvyšších císařských úředníků v Českém království, vyhnul se údělu Slavy a Bořity. Zvláště v poslední době se v souvislosti s výzkumy jeho deníku stal Adam ml. z Valdštejna nejen „*mužem kompromisu v nekompromisních časech*“, ale přímo předobrazem pozdně renesančního kavalíra.⁵²

Do osudu držav Karla st. ze Žerotína Valdštejn zasáhl ve zcela jiné souvislosti. Byl blízkým příbuzným Karlovy třetí ženy, Kateřiny Anny z Valdštejna, v jejímž jménu dokonce vedl se Žerotínem veškerá svatební jednání. Karlova čtvrtá manželka, Kateřina z Valdštejna, s níž se Žerotín oženil roku 1614, byla jeho vlastní sestrou. Ve dvacátých letech již tedy Karla staršího dobře znal a udržoval s ním i s Kateřinou úzké styky. Třebičský zámek ostatně dobře znal již z doby Smila Osovského z Doubravice a býval zde na svých cestách na Mo-

(51) FIŠER, R. – NOVÁČKOVÁ, E. – UHLÍŘ, J.: *Třebič. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 101–111. V kontaktu s Karlem st. a Kateřinou ze Žerotína byla také celá řada třebičských evangelických a bratrských kněží. O nich BURIAN, I.: *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*. Třebíč 1996, s. 86–118.

(52) Tuto charakteristiku Adama ml. z Valdštejna vyslovila KOLDINSKÁ, M.: „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*. *DaS*, 17, 1995, č. 3, s. 22–26.

ravu častým hostem.⁵³ Adam ml. z Valdštejna měl v době povstání za sebou konverzi ke katolictví, a tak s jeho osobou bylo v období konfiskací a perzekuce nekatolíků počítáno jako s případným zachráněním kontinuity rodového majetku, jakým bylo i třebíčské panství. Byl tedy jedním z početných „*katolických příbuzných*“, o nichž v období kolem roku 1628 hovoří císařská a dietrichsteinská korespondence jako o možných nástupcích nekatolických šlechticů, odcházejících z náboženských důvodů do ciziny.⁵⁴

V době, kdy se Adam ml. z Valdštejna ujal správy třebíčského panství, již byl zkušeným a vysoce postaveným císařským úředníkem. Mohl proto v očích panovníka uplatnit své zásluhy o chod pražského dvora. Zároveň se mu naskýtalá příležitost, aby při správě svého nově nabytého statku zúročil letité organizační a byrokratické zkušenosti.⁵⁵

Vysocí úředníci Valdštejnova typu obvykle dokázali využít svého postavení u dvora také rozšířením a zvelebením vlastního pozemkového bohatství. Habsburští panovníci první poloviny 17. století byli věčně bez peněz a nemohli proto svému aparátu vyplácet pravidelnou mzdu. Tu pak nahrazovali ve formě statků. Samozřejmě, že období konfiskací a podobných majetkových změn poskytovalo takovýmto transakcím příhodný prostor. Mezi obdarovanými bývali velmi často příslušníci nastupující generace dvorské a úřednické šlechty. Císaři ovšem záleželo na tom, aby svou přízni získal také šlechtice ze starých rodů, kteří dodávali panovníkově politice žádoucího lesku a měli určující vliv na stavovskou obec. Jejich úkolem bylo vytvořit dojem, že nastupující císařský absolutismus je kontinuálním pokračováním starobylého právního systému. Ve vysokých funkcích se tak objevují jména tradičních českých a moravských rodů: Lobkoviců, Martiniců, Slavatů, Kinských, Valdštejnů. Všichni zmiňovaní šlechtici dokázali na svých starých i nových statcích aplikovat myš-

[53] JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 22–23, 50–54. O častých návštěvách Adama ml. z Valdštejna na Třebíči, popř. o průjezdech tímto městem, se hovoří v denících Adama ml. z Valdštejna. Opisy SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, Deníky Adama z Valdštejna z let 1602–1633.

[54] O Valdštejnově konverzi KOLDINSKÁ, M.: „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*. *ĎaS*, 17, 1995, č. 3, s. 22–23. Podle autorky přispělo k Valdštejnově konverzi ke katolictví důsledné starokališnictví jeho otce Jana. Ke konverzi došlo ve chvíli, kdy se starokališnictví sblížilo s katolictvím. Thomas Winkelbauer do svého přehledu a typologie konverzí případ Adama ml. z Valdštejna nezařadil, provedl ovšem zhodnocení důvodů k takovým konverzím. WINKELBAUER, T.: *Karrieristen oder fromme Männer?* In: CHOCHOLÁČ, B. – JAN, L. – KNOZ, T. (ED.): *Nový Mars Moravicus*. Brno 1999, s. 431–453.

[55] O postupu kariéry Adama ml. z Valdštejna a o jeho statcích ve stručnosti KOLDINSKÁ, M.: „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*. *ĎaS*, 17, 1995, č. 3, s. 22–26.

lenky řízení společnosti, které na státní rovině obvykle bývají nazývány absolutismem.⁵⁶

Životopis Adama ml. z Valdštejna je v poslední době znám díky výzkumům Josefa Janáčka, Marie Koldinské a Petra Matěje.⁵⁷ Především se o svůj věhlas ale zasloužil Valdštejn sám sepsáním deníku, do něhož den co den zapisoval důležité i zcela okrajové události ze svého života. Z jeho stručných zápisů se zdá, jako by hlavní životní hodnotou Adama ml. z Valdštejna byly každodenní radovánky, obědy a večere s přáteli, hra v karty. Z tohoto životního postoje však také vyplýval jeho vztah k současníkům. Valdštejn se narodil roku 1570 a měl tedy ještě dostatek příležitostí seznámit se s předbělohorskou atmosférou. Ani v době svého nejstrmějšího postupu se nikdy zcela neodvrátil od svých příbuzných a bývalých přátel.⁵⁸

* * *

Adam mladší z Valdštejna pobýval v době svého dětství na otcovském panství v Hostinném. Ještě v mladém věku se ale seznámil se způsobem života na rudolfinském dvoře a k tradičnímu životu venkovského

(56) O proměnách šlechtické společnosti na Moravě v průběhu první poloviny 17. století MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*. ČsČH, 22, 1974, s. 81–104. O uplatnění absolutismu při správě rodových majetků PRESS, V.: *Adel in den österreichisch-böhmischen Erbladen und im Reich zwischen dem 15. und dem 17. Jahrhundert*. In: *Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession 1500–1700*. Rosenberg 1990, s. 19–31; KNITTLER, H.: *Adel und landwirtschaftliches Unternehmen im 16. und 17. Jahrhundert*. In: *Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession 1500–1700*. Rosenberg 1990, s. 73–90. Knittler zde hovoří o „šlechtickém absolutismu“ (s. 75–76).

(57) Osobnosti Adama ml. z Valdštejna si povšiml JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 139–150. V poslední době provedli podrobnou analýzu osobnosti Adama ml. z Valdštejna na základě rozboru jeho deníků především Marie Koldinská a Petr Matěj. KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*. Tvar, 9, 1987, č. 3, s. 24; KOLDINSKÁ, M.: *Svět Adama ml. z Valdštejna optikou jeho deníků. Příspěvek ke každodennosti a mentalitě renesančního aristokrata*. FHB, 18, 1997, s. 121–142; KOLDINSKÁ, M.: *Autocenzurovaná výpověď o životě renesančního kavalíra*. In: KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 17; MAŤA, P.: *Nejstarší české a moravské deníky. Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny*. FHB, 18, 1997, s. 99–120; MAŤA, P.: *Rituál zasnub renesančního kavalíra*. DaS, 18, 1998, č. 6, s. 11–15; MAŤA, P.: *Svědectví o životě ve zdivočelé době*. In: KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 18–36.

(58) Originály deníků Adama ml. z Valdštejna se nacházejí v SOA PRAHA, RODINNÝ ARCHIV VALDŠTEJNŮ, č. 296–311; opisy v SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, kart. 325, Deníky Adama z Valdštejna z let 1602–1633. Moderní a s velkou pečlivostí vyhotovená edice Valdštejnových deníků KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997.

šlechtice se již nikdy nevrátil. Snad proto poskytuje Valdštejnův deník pouze omezené množství informací o poměrech na jeho domíniích.

Adam ml. z Valdštejna zdědil po svém otci Janovi, zemřelém roku 1576, panství Lovosice a Hrádek nad Sázavou (dnes Komorní Hrádek). Komorní Hrádek se stal, snad s ohledem na blízkost metropoli království, jeho hlavní venkovskou rezidencí. Právě zde přijímal čtění hosty a pořádal hony a zábavy. Vzhledem k tomu, že panství leželo jihovýchodně od Prahy, přijímal zde mnohokrát nejrůznější moravské osobnosti, včetně Karla st. ze Žerotína a jeho rodinných příslušníků. Komorní Hrádek se tak stal důležitým společenským centrem. Byl samozřejmě také zdrojem jeho vrchnostenských příjmů a ekonomickým zázemím jeho pražského domu. Valdštejn totiž nejčastěji pobýval ve svém domě poblíž kostela sv. Tomáše na Malé Straně. Panství Komorní Hrádek přesto stálo v centru jeho pozornosti, zástavní držba byla roku 1611 přeměněna v dědičnou a byly přikoupeny některé okolní drobnější statky.⁵⁹

Po roce 1616 získal jihomoravské panství Židlochovice. Stalo se tak po smrti mladšího bratra Karla st. ze Žerotína, Jana Diviše, kdy ani bohatí Žerotínové nedokázali dostat vysokým dědičným závazkům a byli nuceni dominium prodat.⁶⁰ Jednání o koupi Židlochovic probíhala na podzim roku 1616, uzavřena byla smlouvou z 13. října. Adam ml. z Valdštejna se tímto způsobem dostal i mezi moravskou šlechtu. Josef Janáček vidí důvody, proč bylo panství Židlochovice prodáno právě Valdštejnovi, především v politické oblasti. Připouští ovšem i osobní vliv Kateřiny z Valdštejna, která i při jiných příležitostech projevovala svému bratru velkou náklonnost.⁶¹

Z deníkových záznamů Adama ml. z Valdštejna vyplývá, že před rokem 1616 znal židlochovické panství jen velmi zběžně. Pokud cestoval na Moravu, zastavoval se pravidelně u své sestry na Třebíči, zajížděl do Brna a navštěvoval také panství svého nevlastního bratra

(59) ŠIMEK, T. (ED.): *Hrady, zámky a tvrze. Východní Čechy*. Praha 1989, s. 202–203; KOLDINSKÁ, M.: „Muž kompromisu“ v *nekompromisních časech*. *DaS*, 17, 1995, č. 3, s. 23.

(60) O prodeji panství Židlochovice Adamu ml. z Valdštejna ODLOŽILÍK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1564–1636*. Praha 1936, s. 22–23.

(61) Židlochovické panství původě náleželo Fridrichovi ze Žerotína, který je odkázal Janu Divišovi ze Žerotína. Po jeho smrti 1616 nebyl ani jeden z příslušníků rodu schopen vyplatit ostatní příbuzné. Proto bylo rozhodnuto o prodeji panství Adamu ml. z Valdštejna. Kupní smlouva na Židlochovice je v opisu zapsána např. v Rodinném archivu Dietrichsteinů. MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Konfiskační materiály Valašského Meziříčí, kart. 132, č. 392, nefoliováno. KRATOCHVÍL, A.: *Vlastivěda moravská. Židlochovský okres*. Brno 1910, s. 52–54; JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 145–150.

Pertolda Bohobuda z Lipé Moravský Krumlov. To leželo v bezprostředním sousedství Židlochovic. Osobně navštívil Židlochovice v březnu 1604. Tehdy pobýval delší dobu v Brně, kde na moravském zemském sněmu zastupoval císaře Rudolfa II. Adamův brněnský pobyt trval více jak tři týdny, během nichž Valdštejn kontaktoval celou řadu příslušníků moravské šlechty. Zvláště se sblížil s tehdejšími židlochovickým pánem Janem Divišem ze Žerotína, u něhož několikrát večerel a který také vícekrát navštívil Valdštejna v jeho brněnském domě. Výsledkem těchto schůzek bylo, že Adam z Valdštejna po skončení sněmu odjel spolu s Janem Divišem ze Žerotína na Židlochovice.⁶²

Když byla dvanáct let po Valdštejnově první návštěvě podepisována a posléze také do zemských desek vkládána kupní smlouva na Židlochovice, zastupoval Žerotíny senior rodu Kašpar Melichar, hned pod ním byl podepsán Valdštejnův švagr Karel st. ze Žerotína. Ze zápisu jasně vyplývá, že židlochovické panství svým hospodářským významem i velikostí značně přesahovalo Valdštejnovy dosažité državy. Cena byla stanovena na 400.000 zlatých a Adam ml. z Valdštejna tuto sumu mohl splácet postupně.⁶³

Koupě židlochovického panství dovršila předbělohorskou strukturu dominií Adama ml. z Valdštejna, ta se již v zásadě nezměnila ani po Bílé hoře. Nejvyšší hofmistr se ovšem nikdy nestal venkovským šlechticem-hospodářem. Nadále žil převážně v Praze a na své statky zajížděl jen v omezené míře. Hned na podzim 1616 se sice na Židlochovicích zúčastnil vinobraní, nicméně hned po něm odjel i s manželkou zpět do Prahy a již se sem nikdy nevrátil na dobu, přesahující několik dní.⁶⁴ Nezbyvá tedy, nežli se domnívat, že Valdštejn svými koupěmi statků především racionálně investoval peníze a zároveň si zvyšoval společenské postavení, mj. ziskem inkolátu na Moravě. Zisk panství na jihu Moravy i návštěvy panovnického dvora, který se po smrti Rudolfa II. natrvalo přestěhoval do Vídně, to vše posílilo Valdštejnův vztah k Třebíči, kde se o to více u svých příbuzných zastavoval. Třebíčské panství mu ještě nepatřilo, stalo se však místem odpočinku na jeho cestách.⁶⁵

(62) KOLDINSKÁ, M. - MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 83.

(63) Smlouva na Židlochovice ROHLÍK, M. (ED.): *Zemské desky moravské*. III. *Kraj brněnský*. Praha 1957, s. 453–455.

(64) Na zmiňované skutečnosti upozornil JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 149. KOLDINSKÁ, M. - MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 252–256.

(65) Adam ml. z Valdštejna přijížděl na Třebíč ještě za života Smila Osovského

Adam ml. z Valdštejna (Valdštejnský palác v Praze)

z Doubravice a pokračoval v tomto svém zvyku i po svatbě své sestry s Karlem st. ze Žerotina. Poloha panství na hranici Čech a Moravy byla vhodná, aby zde na svých cestách zpravidla přespával. Nikdy zde ale nesetřval více jak několik dní. SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, kart. 325, Deníky Adama z Valdštejna.

* * *

Vztah Adama ml. z Valdštejna k jeho pozemkovému majetku bezprostředně vyplývá z typu jeho osobnosti. Okolnosti chtěly, aby se stal jediným mužským dědicem svého otce Jana z Valdštejna. Zatímco otec byl konzervativcem a autoritativním člověkem, Adamova povaha bývá líčena jako přátelská a ochotná ke kompromisům.⁶⁶

Adam z Valdštejna ovšem svého otce následoval v úřednické kariéře. Započal jako komorník a správce stáji v devadesátých letech 16. století na dvoře Rudolfa II., který se k jeho štěstí v ten nevhodnější okamžik přistěhoval do Prahy.⁶⁷ Člověka Valdštejnova původu a typu následovně potřebovali všichni panovníci, bez ohledu na jejich politické záměry a přítomnost či nepřítomnost na Pražském hradě. V jeho kariéře se uplatnila obecná tendence k byrokratizaci. Roku 1591 se Valdštejn stal císařským číšníkem, později komorníkem a radou. V letech 1609–1611 zastával funkci nejvyššího zemského sudího. V letech 1611–1619, již po nástupu Matyáše Habsburského, byl nejvyšším císařským hofmistrem v Čechách.⁶⁸ V této hodnosti přešel do služeb Ferdinanda Štýrského a vydržel v ní poměrně dlouhou dobu. Roku 1627 se stal nejvyšším pražským purkrabím. Z této pozice mu byl podřízen prakticky veškerý císařský byrokratický aparát v Praze.⁶⁹

Útržkovitě nechává Valdštejn nahlédnout do způsobu svého úřadování v centrálních orgánech. Díky funkci nejvyššího hofmistra se setkával s celou řadou významných osobností své doby. V zastoupení svého panovníka vyjížděl na cesty za hranice, nejčastěji do Drážďan ke dvoru saského kurfiřta. S císařem vedl jednání o platech komorníků nebo o poddanských nepokojích. S představiteli pražských měst se do-

(66) Bratr Adama ml. z Valdštejna Jiří zemřel ještě v dětském věku a mladší bratr Karel jako jednadvacetiletý roku 1592. JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 16–20.

(67) KOLDINSKÁ, M.: „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*. *ĎaS*, 17, 1995, č. 3, s. 22.

(68) Jako nejvyšší hofmistr řídil Valdštejn prakticky veškerý chod pražského dvora. Ačkoliv se císařský dvůr mezitím přestěhoval do Vídně, šlo stále o vysokou funkci. ŠIMEK, T. (ED.): *Hrady, zámky a tvrze. Východní Čechy*. Praha 1989, s. 202–203.

(69) Ve funkci nejvyššího pražského purkrabího vydržel potom Valdštejn až do své smrti roku 1638. JANÁČEK, J.: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 1987, s. 348–349. Také tato funkce náležela do řady starobylých úřadů, které po Bílé hoře dostaly nový obsah, zakotvený v Obnoveném zřízení zemském. Nejvyšší purkrabí býval od častů Zikmunda Lucemburského jmenován panovníkem z české stavovské obce. Podle Obnoveného zřízení mu připadlo nejpřednější místo mezi královskými zemskými úředníky. Podle Zdeňky Hledíkové byl předsedou českého zemského sněmu i zemského soudu a stal se také předsedou místodržitelské rady, tzn. prvním místodržícím. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 148.

hadoval o jejich politických postojích. Staral se o efektivitu cisařských hospodářství v Čechách a vykonával i některé soudní pravomoci.⁷⁰

Purkrabský úřad posílil Valdštejnovu přímou vazbu k panovníkovi. V pražské kanceláři přijímal cisařskou korespondenci a jeho příkazy přenášel na podřízené úředníky. Pracoval samozřejmě především v kanceláři na Pražském hradě, k choulostivějším jednáním ale rád využíval nejrůznějších společenských setkání, obědů, večerí, her, lovů.⁷¹

Činnost Adama ml. z Valdštejna v hodnosti nejvyššího purkrabího lze rozdělit do tří časových úseků. Po roce 1627 pobýval Valdštejn převážně v Praze a zabýval se reorganizací činnosti královských úřadů, které měly napříště respektovat nařízení Obnoveného zřízení zemského. Představovalo to rozsáhlé personální změny. Roku 1629 dosadil na přímý pokyn Ferdinanda II. do úřadu českých zemských desek Karla Hložka. Několik dní nato následovalo jmenování Jiřího Malovce za purkrabího Hradeckého kraje a Humprechta Černína spolu s Jiřím Mitrovským za členy zemského soudu. Zároveň Valdštejn vykonával rozmanité soudní úkony, vyřizoval reformační a židovské záležitosti. Organizoval chod zemského soudu a zemského sněmu. Vedl jednání s českou dvorskou komorou.⁷²

Druhé období nastalo roku 1631. Tehdy se k Čechám přiblížilo vojsko Gustava Adolfa. V Praze vypukla panika a Valdštejn byl stále více pověřován ve spolupráci s Rudolfem z Tiefenbachu a s Baltazarem Marradasem organizací její obrany, zajišťováním proviantu a verbováním vojáků. Vedle toho vedl nesčetná diplomatická jednání na všechny strany, s Pavlem Michnou z Vacínova i s Adamem Erdmanem Trčkou z Lipy, s Dány i s Maxmiliánem Bavorským. Nakonec Švédové obsadili severozápadní část Čech, včetně Valdštejnova lovisického panství. Nejvyšší purkrabí, poté co zajistil své rodině bezpečí na svých moravských dominiích, se spolu s pražským dvorem odebral do Českých Budějovic.⁷³

(70) KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, např. s. 284.

(71) Mezi Valdštejnovými zmínkami o návštěvách pravidelně vystupovaly tituly nejvyššího hofrychtáře a nejvyššího lovčího. S postupujícími lety přestávaly být jeho večere rudolfinsky rozmarné a začaly mít vážnější ráz. Stále více se jich také účastnili nejrůznější preláti. Nový Valdštejnův úřad jej také více připoutával k Praze, resp. k Římu, méně vyjížděl na diplomatické cesty. KOLDINSKÁ, M.: „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*. *ĎaS*, 17, 1995, č. 3, s. 22–26.

(72) SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, kart. 325, Deníky Adama z Valdštejna, rok 1629, propuštění Malovce, pag. 4, nový úředník k zemským deskám Hložek, pag. 4, ohledně krajských hejtmanů pag. 6.

(73) S narůstajícími neúspěchy Tillyho vojska se císař musel pokořit před Adamo-

Třetí fáze v úřadu nejvyššího purkrabího zastihla Adama ml. z Valdštejna na císařském dvoře ve Vídni, kde pobýval v letech 1632–1633. Tento pobyt byl samozřejmě důležitý pro utužení jeho kontaktů s panovníkovými dvorskými šlechtici. Stejně tak se měl možnost stýkat se šlechtou z Moravy, která po Bílé hoře byla na Vídeň silně orientována. Mezi jmény jeho partnerů z tohoto období nechybí František z Dietrichsteina, jeho následovník ve funkci olomouckého biskupa Leopold Vilém Habsburský, Fridrich z Kounic, Leonard Helfried z Meggau, Seifried Kryštof Breuner. Ve Vídni docházel Valdštejn téměř každodenně „do rady“. Při některých zasedáních byla vedena diplomatická jednání, při nichž byli přijímáni vyslanci (např. španělského nebo polského krále) nebo zástupci stavů.⁷⁴

* * *

Valdštejn se ve dvorském prostředí seznámil s mnohými představiteli dobové elity. Tyto kontakty posléze spoluvytvářely podobu Valdštejnovy osobnosti. Adam z Valdštejna si dlouhodobě zachovával přízeň habsburských panovníků. Nejblíže měl k Rudolfovi II., s nímž se v Praze každodenně setkával, císař jej přijímal k audiencím v souvislosti s diplomatickými cestami nebo naopak, když dělal Valdštejn doprovod cizím vyslancům v Praze. Kontakt mezi Rudolfem II. a Adamem ml. z Valdštejna se odehrával i při méně oficiálních příležitostech: lovech a dvorských zábavách.

Již koncem ledna 1612, ještě před Rudolfovou smrtí, začal Valdštejn navazovat styk s Matyášem Habsburským a brzy se těšil jeho přízni. Typ kontaktu se příliš nelišil od dob Rudolfa II. Ještě častěji se Adam z Valdštejna účastnil u dvora plesů, svateb a lovů, některé z nich se opětně konaly v císařském sídle v Brandýse nad Labem.

vým příbuzným a povolal Albrechta z Valdštejna ke druhému generalátu. Nebylo zřejmě náhodou, že císař ihned po jeho jmenování do čela armády pospíchal s pisemným oznámením této skutečnosti pražskému purkrabimu. Stalo se tak v dopise z 19. prosince 1631. JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 398–403. SUVANTO, P.: *Wallenstein und seine Anhänger am Wiener Hof zur Zeit des zweiten Generalats 1631–1634*. Helsinki 1953. SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, kart. 325, Deníky Adama z Valdštejna, rok 1631, pag. 17–21.

(74) O poměrech na dvoře Ferdinanda II. a o šlechticích, s nimiž se Adam ml. z Valdštejna ve Vídni setkával VEHSE, E.: *Rudolf II. zu Prag. Der 30jährige Krieg und der Oesterreichische Adel 1576–1657*. Leipzig s.d. Valdštejn ve svých zápiscích rozlišoval českou královskou radu, císařskou (tajnou) radu a královskou radu uherskou. O konkrétních předmětech jednání ovšem většinou Valdštejnovy deníky zpravidla mlčí. V některých případech bylo obsahem těchto jednání otevření zemských desek, výběr královské kontribuce či vymezení pravomoci mistodržicích. KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 327–346.

Adam ml. z Valdšejna navíc za panovníkem vcelku pravidelně dojížděl do Vídně. Valdštein se měl příležitost osobně seznámit i s císařovnou a dokonce ji před její korunovací na českou královnu roku 1616 doprovázel do korunovační kaple u sv. Víta, kde si měla prohlédnout svou budoucí korunu.⁷⁵

Postoje Valdštejna k Ferdinandovi II. v době jeho nástupu k moci není možno rekonstruovat, zápisy z tohoto období v jeho deníku zcela chybějí. První přesnější informace pocházejí až z roku 1629. Kontakt mezi císařem a jeho úředníkem byl méně intenzivní, Ferdinand II. v Praze nikdy nesídlil a zajížděl sem méně často, nežli Matyáš. Ke skutečnému osobnímu kontaktu došlo až v březnu 1630, kdy Valdštein dorazil do Vídně. I během pobytu v hlavním městě monarchie se účastnil významných společenských událostí, na nichž byl přítomen také císař. Nechyběl na slavnostních mších v katedrále sv. Štěpána, zúčastňoval se tanečních slavností a maškarních her. Za „kybicování“ císaře hrál karty s arciknížetem Leopoldem.⁷⁶

Adam z Valdštejna se osobně setkával i s představiteli různých evropských dvorů. Neobyčejně mu byl nakloněn saský kurfiřt Jan Jiří, jehož poznal na svých diplomatických cestách do Drážďan. Jejich vztah se neomezil na oficiální konverzace, naopak spolu strávili několik večerů při sklence dobrého vína. Pokud přijel Jan Jiří Saský do Prahy, neopomněl navštívit Valdštejna v kanceláři či doma.⁷⁷ Pevné přátelství poutalo Adama z Valdštejna také k lantkraběti Jiřímu Ludvíku z Leuchtenberga. Lantkrabě mu navíc pomohl kontaktovat i další významné osoby, např. knížete Kristiána z Anhaltu nebo pasovského biskupa Leopolda Habsburského.⁷⁸ Známosti Adama ml.

(75) Rychlého přesunu sympatií si povšimla KOLDINSKÁ, M.: „Muž kompromisu“ v nekompromisních časech. *ĎaS*, 17, 1995, č. 3, s. 24. Korunovace se konala 10. ledna 1616 a Adam si pouze stručně poznamenal, že „dnes bylo korunování Její Milosti Císařovy a vykonalo se pěkně“. KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 242.

(76) SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, kart. 325, Deníky Adama z Valdštejna, březen 1630, pag. 4.

(77) S kurfiřtem saským musel být Valdštein ve velmi blízkém přátelském styku. Jan Jiří si nenechal ujít vzájemné setkání ani v případě, kdy se shodou okolností v době Valdšteinovy návštěvy nacházel mimo Drážďany a pozval českého kavalíra do Torgau (Turkova). Poté strávili společně večer při sklenici vína. Adam ml. z Valdštejna zajížděl do Drážďan často a měl tedy příležitost se s knížetem dostatečně sblížit. KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 193. O průběhu podobných hostin BERANOVÁ, M.: *Jídlo a pití na dvoře Rudolfa II.* Praha 1997.

(78) KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, např. červen 1609, s. 162.

z Valdštejna v oblasti Svaté říše římské šly až k několika duchovním kurfiřtům a k příslušníkům říšských knížecích rodů.⁷⁹

Zásadní rovinu Valdštejnových kontaktů tvořily ovšem styky s českou a moravskou šlechtou. Nedělal přitom výrazné rozdíly, byli konkrétní člověk příslušníkem starobylého či nového rodu, byli katolíkem či protestantem, příznivcem radikálních či kompromisních politických křídel. Příležitost k navázání bližšího přátelství přitom měl při společném stolování. Mezi hosty Adama ml. z Valdštejna tak před Bílou horou nechyběli Ondřej Jáchym Šlik, Linhart Colonna z Felsu, Jindřich Matyáš z Thurnu, Kryštof Harant z Polžic, Jaroslav Smiřický ze Smiřic. Současně k němu ale přicházeli také Vilém Slavata z Chlumu, Jaroslav Bořita z Martinic. Do okruhu jeho známých náleželi i vojevůdci obou později znepřátelených stran, Mansfeld, Thurn i Albrecht z Valdštejna. Patřili sem i přívrženci Habsburků jako Heřman Černín z Chudenic, Karel z Liechtensteina nebo Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic. Adam ml. z Valdštejna se stýkal i se všemi po sobě následujícími pražskými arcibiskupy bělohorské éry: Zbyňkem Berkou z Dubé, Karlem z Lamberka, Janem Loheliem i Arnoštem z Harrachu, do stejné společnosti patřil i olomoucký biskup Dietrichstein. Posledně jmenovaný několikrát navštívil Adama ml. z Valdštejna na Komorním Hrádku, nechal se jím uvádět k audienci u Rudolfa II. a při návratu provázet daleko za pražské hradby.⁸⁰

Po Bílé hoře se spolu se společenskými změnami poněkud proměnil i okruh Valdštejnových přátel. Začalo to přestěhováním dvora do Vídně, pokračovalo vyostřením sporu mezi císařskou a stavovskou stranou a vyvrcholilo vydáním Obnoveného zřízení zemského. Původní Valdštejnovi přátelé a známí se rozešli do různých politických táborů nebo do emigrace. Ani v době, kdy se jako nejvyšší purkrabí pohyboval mezi prohabsburskou dvorskou šlechtou, se ovšem Valdštejn zcela nepřestal stýkat s českými šlechtici, zůstali-li alespoň trochu loajální vůči panovníkovi.⁸¹

(79) Šlo o mohučského arcibiskupa a říšského arcikancléře Jana IV. Schwehardta z Gronbergu, trevírského arcibiskupa Lothara Metternicha a kolínského arcibiskupa Jana II. Gebharda z Mansfeldu.

(80) Zhodnocení domácích kontaktů Adama ml. z Valdštejna KOLDINSKÁ, M.: „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*. *ĎaS*, 17, 1995, č. 3, s. 23. Adam ml. z Valdštejna byl ovšem také častým hostem v několika pražských klášterech, kam docházel nejen na bohoslužby, ale také slavil nejrůznější slavnosti a setkával se s přáteli. Především to platilo o konventu u sv. Tomáše, jenž se nacházel v těsné blízkosti jeho pražského domu.

(81) JANÁČEK, J.: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 1987, s. 348–349. V této době se mezi lidmi, s nimiž byl Valdštejn ve styku, objevovala jména některých důvěrníků Ferdi-

Valdštejnovy známosti předurčovaly jeho životní styl. Zápisy v deníku vyvolávají dojem, že u něj na prvním místě hodnotového žebříčku stálo dobré jídlo, spojené s příjemnou společenskou konverzací. Jedlo se dvakrát denně a obou těchto příležitostí využíval Valdštejn k přijímání návštěv, a nebo naopak k navštěvování přátel v jejich domech. Po jídle hrál karty, trictrac, účastnil se tanců. Volnějších dní, diplomatických misí i dvořanských povinností využíval k účasti na honech.⁸²

Marie Koldinská upozorňuje na přelom, který v životním stylu Adama ml. z Valdštejna sehrála proměna politických poměrů po Bílé hoře. Adamův kariéerní postup znamenal hierarchický posun ve vztahu k jeho partnerům. Praha přestala být rezidenčním městem císaře. Na postupu byla i Valdštejnova nemoc, jež omezila jeho sklon k radovánkám. Přesto Valdštejn i nadále ve svých domech v Praze i ve Vídni hostil přední osobnosti dobové společnosti. Zůstali mezi nimi někteří staří známi: Vilém Slavata, Albrecht z Valdštejna, Karel z Liechtensteina, Karel st. ze Žerotína. Přibyli panovníkovi noví dvořané: František Kryštof Khevenhüller, Seifried Kryštof Breuner, Jan Křitel z Verdenberga, Baltazar Marradas a další. Přízní Adama ml. z Valdštejna se těšili i někteří protivníci Ferdinanda II. Valdštejn se nezřekl svého nevlastního bratra Pertolda Bohobuda z Lipé. Prostřednictvím Karla st. ze Žerotína se dokonce pokusil přesvědčit císaře, aby mu udělil milost. Nabízel, že jej nechá žít na svém židlochovickém panství.⁸³ Ve Vídni Adam ml. z Valdštejna navázal na své pražské zvyklosti a hleděl se ve společnosti blýsknout. Účastnil se „panketů“, „comedií“ a „maškarád“. Podobně jako kdysi z Prahy, i z Vídně vyjížděl k odpočinku do okolí města, např. na Laxenburg. I zde býval hostem na svatbách a podobných rodinných slavnostech, býval zván do refektářů vídeňských klášterů.⁸⁴

nanda II., např. Eggenberga, Khevenhüllera, Losensteina, Breunera, Slavaty, Martince, Schwarzenberga, Trautmannsdorfa apod.

(82) BERANOVÁ, M.: *Jídlo a pití na dvoře Rudolfa II.* Praha 1997, s. 33–42. JANÁČEK, J.: *Rudolf II. a jeho doba.* Praha 1987, s. 348–349.

(83) KOLDINSKÁ, M.: „Muž kompromisu“ v nekompromisních časech. *DaS*, 17, 1995, č. 3, s. 23–25. O ochraně Pertolda Bohobuda z Lipé MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Správa Moravy kardinálem Dietrichsteinem, kart. 140, č. 417, fol. 136–140. Adam ml. z Valdštejna vyvolal v lednu 1623 jednání o restituci cti a propuštění z vězení svého bratra Pertolda Bohobuda z Lipé. Adam ml. nabídl, že Pertolda Bohobuda ubytuje u sebe na židlochovickém panství.

(84) KOLDINSKÁ, M. - MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633.* Praha 1997, s. 327–346.

Ke společenskému statutu v hlavním městě nejvyššímu purkrabím posloužila také blízkost židlochovického dominia, fungujícího (podobně jako v případě Prahy Komorní Hrádek) jako ekonomické i společenské zázemí jeho vídeňských aktivit. Židlochovičtí úředníci mu museli do Vídně pravidelně posílat kvalitní jihomoravské víno.⁸⁵

Další organickou součástí Valdštejnova životního způsobu po Bílé hoře byla intenzifikace jeho náboženského života, bez ohledu na to, že o jeho hloubce někteří autoři pochybují. Adam ml. z Valdštejna byl konvertitou a podle toho se choval. Jeho písemnosti obsahují celou řadu v dané době běžných projevů zbožnosti. Patří mezi ně vzdání díky Bohu za narození dítěte, za prožití dobrého roku či přání klidného odpočinku na věčnosti.⁸⁶ Marie Koldinská se domnívá, že je Valdštejnova zbožnost v předbělohorském období značně nejasná. V těchto letech se o náboženských záležitostech ve svém deníku zmiňuje jen ojediněle. Pokud, tak většinou v souvislosti s různými politickými a společenskými událostmi, které ho přiváděly do kontaktu s církevními hodnostáři a liturgií.⁸⁷ Před rokem 1614 se pouze výjimečně z deníků dozvídáme o Valdštejnově návštěvách bohoslužeb. Na Velikonoce přistupoval „*ke stolu Páně*“. V době májových liturgií či na Boží Tělo se zúčastňoval procesí, které v Praze začaly organizovat některé řády, především kapucini a jezuité.⁸⁸

Ještě v závěru vlády Rudolfa II. si Valdštejn oblíbil návštěvy některých pražských klášterů a konventů. Jeho vztahy s vybranými preláty přesáhly charakter běžného společenského styku. Byl častěj-

(85) Židlochovice sloužily v době vídeňského pobytu Valdštejna jako jeho ekonomická a společenská základna. Nechával si odtud posílat víno i další hospodářské produkty. Posílal tam svou manželku Johannu Emilii z Valdštejna. Někdy na Židlochovice dokonce zval společnost z Vídně. SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, kart. 325, Deníky Adama z Valdštejna, 25. 5. 1633, 1. 6. 1633, nepaginováno.

(86) O Adamu ml. z Valdštejna jako o „*vlažném katolíku, který budoval svoji kariéru na dobrých konexích u dvora*“ se vyjádřil JANÁČEK, J.: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 1987, s. 421. Stejně tak zpochybňuje upřímnost jeho konverze ke katolictví.

(87) Vyjádření Janáčka i Koldinské ovšem považujeme přece jen za nedostatečně prokázaná. KOLDINSKÁ, M.: „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*. *DaS*, 17, 1995, č. 3, s. 22–23. Valdštejn přicházel do kostelů při různých slavnostních příležitostech, vystupoval jako účastník na nejrůznějších křtinách, svatbách a pohřbech. V okamžiku podpisu Rudolfova Majestátu roku 1609 se identifikoval s katolickou stranou a psal o „*nás katolických*“. SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, kart. 325, Deníky Adama z Valdštejna, 2. 3. 1609.

(88) I tyto návštěvy uskutečňoval především jako průvodce vzácných katolických hostů. Zajímavý je zápis o jeho podílu na organizování pohřební liturgie Rudolfa II. KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 201–202.

ším účastníkem procesí, bohoslužeb a pravidelněji přistupoval ke svátostem. K dokončení této proměny došlo během dvacátých let. Na jejich konci již své kratochvile a zábavy důsledně kompenzoval pravidelnými nedělními návštěvami bohoslužeb. V obdobích nejvýznamnějších svátků neváhal jít na mši ještě častěji.⁸⁹

Pokud byl Adam ml. z Valdštejna v Praze, docházel zpravidla na mši na Pražský hrad, popř. ke sv. Tomáši a ke sv. Mikuláši na Malé Straně a k Panně Marii Sněžné na Starém Městě. Poslouchával kázání kardinálů Harracha i Dietrichsteina, s nimiž se blíže spřátelil. Narostla četnost jeho účasti u zpovědi, u přijímání i na procesích (včetně procesí flagelantů, o nichž se dříve vyjadřoval jako o jisté kuriozitě). Dvakrát během relativně krátké doby dokonce absolvoval kajicnou pouť do Staré Boleslavi a nechal se zde biřmovat. Rekatolizaci zahájil i na svých venkovských statcích.⁹⁰

* * *

Stárnoucí Adam z Valdštejna zdaleka netrpěl pouze proměněnou politickou a společenskou situací. Podobně jako jeho sestru a švagra, pronásledovaly i nejvyššího pražského purkrabího stále častěji ataky dny. Průběh bolestivé nemoci a vyjadřování vzájemného soucitu se ostatně stalo nejčastějším tématem korespondence Adama a Kateřiny z Valdštejna. Nemocný Valdštejn se i přesto stále snažil držet se dvorské služby i svého někdejšího životního způsobu. Ještě v polovině třicátých let často pobýval ve Vidni, aby byl co nejvíce v blízkosti císaře Ferdinanda II. Jinak střídal pobyty na Komorním Hrádku a v Praze, zajížděl do Českých Budějovic. Musel se mimo jiné starat o zabezpečení svých statků v dobách válečného ohrožení, včetně Hrádku a Třebíče. Hrádek byl dokonce roku 1634 skutečně vyplundrován vojskem, které odtud pobralo zámecký inventář, koně i hospodářské zvířectvo a zámek posléze zapálilo. Ještě před touto událostí však Adama mladšího z Valdštejna stačila roku 1631 na Hrádku navštívit

(89) Podobným procesem prošla celá řada Valdštejnových současníků. O tom WINKELBAUER, T.: *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein (1580-1568), ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, kap. *Konfession und Konversion*. (Habilitační práce Videňské univerzity). Wien 1997, s. 65-160.

(90) Ačkoliv jsou zápisy v deníku nepochybně velmi nepřesným statistickým materiálem, napovídají ledacos o vnitřní změně, kterou Adam ml. z Valdštejna prošel během desetiletí 17. století. Zatímco roku 1609 nacházíme v deníku pouhých dvanáct odkazů na jeho náboženské praktikování, bylo jich o dvacet let později, roku 1626, již plných padesát pět. Navíc je lze označit jako podstatně závažnější.

Kateřina z Valdštejna, která zde dokonce datovala několik dopisů.⁹¹ Na Moravě se nejvíce zdržoval na židlochovickém zámku, kde se shledával se svou ženou Johannou Emilií, snachou Zdislavou i synem Rudolfem. Na cestách trávil i přes bolestivou nemoc hodně času, takže Kateřina z Valdštejna mnohdy ani nevěděla, kam mu adresovat dopisy a poslové museli nejvyššího purkrabího nejednou dosti dlouho hledat. Jako dříve, i v tomto období byla Třebíč pouhou mezistanicí na jeho cestách. Trávil zde zpravidla jen několik dní při cestě z Prahy na Židlochovice a jen výjimečně zasahoval do poměrů na zdejším panství. Jeho správu plně přenechával synu Rudolfovi, s nímž se několikrát na Třebíči setkal. Kateřina z Valdštejna samozřejmě s tímto životním způsobem svého bratra, ačkoliv ho velmi milovala, příliš nesohlasila. V jednom z dopisů jejich dalšímu sourozenci, Pertoldu Bohobudovi z Lipé, Kateřina stručně vyjádřila charakteristiku života svého stárnoucího bratra: „*Já taky tak soudím, že by bylo mnohem lípe panu bratru v tomto nynějším způsobu, jak pro jeho zdraví, tak i pro jiný, na Židlochovicích zůstávati. Ale on chce předce ještě takovejm se činiti a toho dovozovati, jako dokud mlád a čerstev byl, což již bejtí nemůže, protož se taky říká, že se neděje křivda chtějícímu*“.⁹²

Adam ml. z Valdštejna zemřel nedlouho po své sestře i po svém švagrovi, 24. července 1638.⁹³

Valdštejnská majetková politika po Bílé hoře

Adam ml. z Valdštejna i jeho syn Rudolf byli výrazně zaangażováni do složitých majetkových proměn, jež v českých zemích následovaly po porážce stavovského povstání. Po roce 1620 akcelerovaly cíle, které Valdštejnové sledovali již v předchozím období. Adam ml. z Valdštejna vstoupil do procesu konfiskací a získávání nových statků ambiciózně, o něco menší aktivitu tímto směrem prozrazují prameny v případě jeho synů Maxmiliána a Rudolfa. Valdštejnové i nadále uplatňovali majetkové nároky, vyplývající z rodinných vztahů.

(91) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy pani Kateřiny ze Žerotína*. II. Praha 1895, s. 139.

(92) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy pani Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 192; II, Praha 1895, s. 132.

(93) Charakteristika obecnějších okolností smrti Adama ml. z Valdštejna. MAŤA, P.: *Svědectví o životě ve zdivočelé době*. In: KOLDINSKÁ, M. - MAŤA, P.: *Deník rudolfinského dvořana, Adam ml. z Valdštejna 1602-1633*. Praha 1997, s. 18-19, 32.

Dédili po svých příbuzných, mezi nimiž se nově objevili i členové širší rodiny, kteří se aktivně zúčastnili povstání a upadli tak do císařovy nemilosti. Vedle toho nabýval Adam ml. z Valdštejna statky v souvislosti se svojí dvorskou službou. K části z tohoto majetku se on i jeho synové dostali díky příbuzenskému poměru k největšímu „podnikateli“ tohoto období, Albrechtovi z Valdštejna. Ten Adama mladšího i Maxmiliána (jako svého podrízeného v císařském vojsku) zainteresoval na svých všemožných majetkových výměnách, přesunech a obchodech: a nakonec nechtěně i do majetkových přesunů po chebském atentátu v únoru roku 1634.⁹⁴

Zásadní informaci o složitých majetkových poměrech hrádecké větve Valdštejnů v pobělohorské době podal Tomáš V. Bílek ve svých „*Dějtnách konfiskací v Čechách*“.⁹⁵ Zdá se, že rozhodující majetkový nástup tehdejšího nejvyššího hofmistra se odehrál kolem roku 1623. Valdštejn se právě vrátil z dobrovolného exilu v Drážďanech a okamžitě se zapojil do honby za uvolněnými konfiskovanými statky, jež mezitím vypukla v českých zemích. Do nákupů se odhodlal investovat hotové peníze. Využil dobrého postavení u dvora k tomu, aby vynaložené finanční prostředky odpovídaly odhadům, vystaveným oceňovacími komisemi, popř. aby mu byla umožněna koupě za sníženou cenu, obvyklá pro osoby se zásluhami o panovnickou dynastii. Velká investice Adama ml. z Valdštejna z roku 1623 zajisté souvisí se skutečností, že právě tento okamžik byl rozhodující pro rozdělování konfiskátů na základě dokumentu, nazývaného „*Confiscations- und Crida-Protocoll*“.⁹⁶ Stejně tak zřejmě sehrála svou roli právě probíhající měnová reforma, spoluřízená Adamovým příbuzným Albrechtem z Valdštejna. Adam ml. z Valdštejna byl u něj i u finančního rady Jana de Witte po návratu ze Saska častým hostem a Albrecht jej nepochybně zasloužil do některých svých plánů.⁹⁷

(94) V období bezprostředně po Bílé hoře Albrecht z Valdštejna v Olomouci často hostil Karla st. ze Žerotína i Adama ml. z Valdštejna. JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 229–230, 233–234.

(95) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. Praha 1882. Základní údaje o majetku Valdštejnů v tomto období také JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 16–23; SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze království českého*. Sv. 5. Praha 1887, s. 209–220.

(96) „*Confiscations- und Crida - Protocoll*“ pro Moravu vydal SLOVÁK, J. (ED.): *Konfiskační protokol moravský z roku 1623*. Kroměříž 1920. Pro Čechy vydal podobný dokument Riegger a později d'Elvert. Bilkovo vydání konfiskačního protokolu vzniklo jako oprava chyb v těchto materiálech. O vyhlášení závěru prvního kola pobělohorských konfiskací v Čechách DENIS, A.: *Čechy po Bílé hoře*. Praha 1911, s. 52–57.

(97) Není zcela vyloučeno, že byl Adam ml. z Valdštejna zapojen do měnové reformy, resp. že platil alespoň část svých majetkových zisků této doby v dlouhé minci. O mě-

První majetkový převod tohoto typu se uskutečnil již v létě roku 1622. Mezi osobami, postiženými konfiskacemi, se ocitl také Václav st. Berka z Dubé a z Lipé, jenž vlastnil rozsáhlé majetky v severovýchodních Čechách, v bezprostředním sousedství rodových statků Valdštejnů v Boleslavském kraji. Adam z Valdštejna se tak stal jedním z pretendentů na zisk Berkových statků Bezděz, Doksy, Nový Berštejn, Vidim, Stránka, Houska a Loučeň. Odhadní komise je oceníla na celkovou sumu 310.863 kop grošů míšeňských. Adam z Valdštejna zakoupil zmíněná panství 6. července 1622. Česká dvorská komora mu vzhledem k jeho zásluhám cenu přepočítala a snížila na 260.000 zlatých rýnských. Podle Tomáše Bilka nakonec Valdštejn skutečně zaplatil pouhý zlomek i z takto snížené částky, 20.000 zlatých. Celých 240.000 zlatých mu bylo na základě císařova rozhodnutí z 24. října 1622 odpuštěno, resp. označeno za „*dar z milosti*“, který mu údajně panovník již dříve přislíbil. Tím ovšem obchod neskončil. Adam ml. z Valdštejna pravděpodobně od počátku nepočítal s tím, že by na koupených statcích sám hospodařil. Na scéně se okamžitě objevil Albrecht z Valdštejna. Ten zřejmě ve shodě s dobovou praxí využil svého příbuzného jako zprostředkovatele, neboť ještě téhož roku s ním zmiňované statky vyměnil za Doubravice, Pečice, Skřiveň, Semčice, Rožďalovice, Nový Ronov, Dětenice a Újezdec, vše v celkové ceně 358.715 zlatých rýnských.⁹⁸

Vylíčený případ vykazuje hned několik obecnějších tendencí: Adam ml. z Valdštejna získal konfiskát sice koupí, nicméně cena byla tak výrazně snížena, že se výsledný efekt pro císařskou pokladnu jeví jako mizivý. Nabyvatel sledoval několik cílů, v první řadě finanční zisk, realizovaný okamžitým prodejem nebo směnou. V druhém plánu transakce sloužila k vytvoření velké rodové državy jako základu pro další majetkovou i společenskou aktivitu. V pozadí celého obchodu stál největší podnikatel v oblasti konfiskací, Albrecht z Valdštejna, jenž v danou chvíli uvažoval o založení svého severočeského knížectví.⁹⁹

nové reformě Valdštejna, Liechtensteina a de Witta a o působení mincovního konsorcia NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E.: *Dlouhá mince v Čechách v letech 1621–1623*. Numismatické listy, 1, 1946, s. 29; ERNSTBERGER, A.: *Hans de Witte, Finanzmann Wallensteins*. Wiesbaden 1954.

(98) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. I. Praha 1882, s. 16–20.

(99) Úlohu Albrechta z Valdštejna jako „*Velkého kořistníka*“, jakož i souvislosti mezi kaladou, pobělohorskými konfiskacemi a dalšími obchody a majetkovými přesuny v poslední době popsali POLIŠENSKÝ, J. – KOLLMANN, J.: *Valdštejn. Ani císař, ani král*. Praha 1995, s. 62–82. Autoři upozornili také na skutečnost, že mezi velkými skupovatelé konfiskátů byl i Adam ml. z Valdštejna (s.70).

V analogickém duchu pokračoval Adam ml. z Valdštejna v majetkových přesunech i v následujících letech. Roku 1623 se mu podařilo získat buď za odhadní nebo za sníženou cenu od císařské dvorské komory hned několik konfiskovaných velkostatků, většinou ležících na Mladoboleslavsku, Jičínsku, Slánsku, Žatecku, Litoměřicku. Mezi původními držiteli statků, které se nyní dostaly do majetku Valdštejna, se objevila jména významných českých šlechticů, kteří se podíleli na povstání. Koupil od komory za odhadní sumu 44.000 zlatých panství Ledeč na Jičínsku a Vinařice na Mladoboleslavsku po Václavu Četenském z Četně. Obzvláště Vinařice nabyly v ruku Adama ml. z Valdštejna na významu. Roku 1626 bylo panství císařským mandátem přejmenováno na Nový Valdštejn a stalo se vedle Hrádku nad Sázavou jedním z nejdůležitějších držav nejvyššího hofmistra. Dalším významným mužem, jehož majetky Valdštejn získal, byl Adam Daniel Hrobčický z Hrobčic. Týkalo se to jeho statků Budenice na Slánsku a Kamenný Most u Velvar. Také v tomto případě se opakoval princip, kdy bylo konfiskované panství odprodáno komorou za odhadní sumu. Podobně jako u Vinařic trval celý proces asi půl roku a byl dokončen ještě během prosince 1623. Současně byly Hrobčickému konfiskovány i další statky. Ty sice nejvyšší hofmistr nezískal do svobodné držby, ale byly mu svěřeny „*ke správě a opatrování*“. Pobělohorské konfiskační komise tedy používaly při rozdělování majetku stejného principu, jako obdobné komise stavovské.¹⁰⁰

Poněkud odlišný typ nabytí majetku reprezentuje případ panství Dětenice, které před Bílou horou náleželo známému rytíři a jednomu z předáků protihabsburské opozice, Jiřimu Křineckému z Ronova. Také Dětenice ležely na Jičínsku, tedy v jedné z oblastí, nacházejících se v zájmové sféře Valdštejnů. Dětenice propadly konfiskaci koncem roku 1622 a za 53.500 kop grošů míšeňských je roku 1623 koupil Albrecht z Valdštejna. Vzápětí je za stejnou částku prodal Adamu ml. z Valdštejna.¹⁰¹

Ještě známějším představitelem stavovského povstání byl příslušník starého rytířského rodu Alexandr Kaplíř ze Sulevic, jemuž bylo konfiskováno na Žatecku panství Velké Lipno se vsí Stekník. Oba statky koupil za odhadní sumu 27.443 kop grošů míšeňských Adam ml. z Valdštejna. Nicméně zanedlouho byla vydána císařská rezoluce, která původní koupi rušila. Zatímco v případě Údeřic panovník podobným způsobem zrušil pouhé Valdštejnovo správcovství, zde se

(100) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. I. Praha 1882, s. 70, 180–181.

(101) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. I. Praha 1882, s. 307–308.

jednalo o zásah do již smluvně potvrzené svobodné deskové držby. Velké Lipno bylo potom 6. října 1623 předáno za minimální cenu císařskému důstojníku Janu z Aldringen jako splátka jeho služného.¹⁰²

Alexandr Kaplíř ze Sulevic nebyl jediným příslušníkem rodiny, jež již někdejší statky nabyt Adam ml. z Valdštejna. Jeho statek Radouň měl podobný osud jako Dětenice. V tomto případě došlo k převodu až o šest let později, po skonu Oldřicha Kaplíře ze Sulevic. Ten sice také podléhal potrestání z počátku dvacátých let, v případě Radouně se ale císař spokojil s převedením držby na Kaplířovu manželku. Po jeho smrti 1628 bylo panství Radouň postoupeno k manství frydlantského knížectví Albrechta Eusebia z Valdštejna. Podobně, jako Albrecht naložil před časem s panstvím Dětenice, také Radouň prodal prakticky vzápětí Adamovi ml. z Valdštejna.¹⁰³

Případ Radouně zahájil druhou etapu majetkových zisků Valdštejna, jenž se mezitím stal nejvyšším purkrabím. Přes uvedené rodné i obchodní kontakty s Albrechtem, zachoval Adam ml. z Valdštejna v době generalissimovy krize věrnost císaři (podobně jako kdysi v případě Pertolda Bohobuda z Lipě).¹⁰⁴ Na jeho syny, Maxmiliána a Rudolfa, kteří se zachovali podobně jako jejich otec, tak mohly být převedeny i některé statky vévody frydlantského, jež císař neuznal za vhodné věnovat jeho protivníkům a vrahům. Jako nejdůležitější případ tohoto druhu je nutno jmenovat někdejší panství předáka proticísařské koalice Václava Budovce z Budova. Ten byl po porážce povstání odsouzen za „*crimen laesae maiestatis*“ nejen k trestu smrti, ale také ke stoprocentní konfiskaci statků, včetně panství Mnichovo Hradiště. To bylo předáno Albrechtu z Valdštejna, který ho začlenil do svých držav v dané geografické oblasti. Po jedenácti letech byl podobně jako kdysi Budovec i on označen za velezrádce, jeho panství bylo konfiskováno a posléze předáno příbuzným z vedlejší větve rodu.¹⁰⁵

(102) Vzhledem k jeho vojenským zásluhám byla odhadní cena snížena o 20.000 kop gr. míšeňských. Tato suma byla považována za splátku Aldringenova služného. Kupci byla k úhradě stanovena částka 7.443 kop gr. míšeňských. BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. I. Praha 1882, s. 233-234. O Kaplířích ze Sulevic základní informace *Ottův slovník naučný*. 13, Praha 1898, s. 967-970; KALISTA, Z.: *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*. Praha 1939, kap. *Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic*, s. 155-164. Alexandr Kaplíř ze Sulevic z tuchovské větve odešel do exilu do Saska a vrátil se roku 1631.

(103) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. I. Praha 1882, s. 239-240.

(104) JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 596. MATA, P.: *Svědectví o zdivočelé době*. In: KOLDINSKÁ, M. - MATA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1633*. Praha 1997, s. 30-31.

(105) O osudech Budovcova a později Valdštejnova panství Mnichovo Hradiště BUDIL, V. - HEROUT, J.: *Mnichovo Hradiště, státní zámek, město a památky v okolí*. Praha 1960.

Adam ml. z Valdštejna se díky Albrechtovi dostal také ke konfiskátům po bratřích Adamu a Vilému Václavu z Neuenbergu. Ti patřili k té části v Čechách žijící šlechty, která po povstání emigrovala a pokusila se o návrat při saském vpádu roku 1631. Jejich statky připadly Albrechtovi z Valdštejna a ten je roku 1632 převedl na Adama.¹⁰⁶

Soupisy konfiskací a majetkových převodů obsahují také nejruznější drobnější majetky, ale i pohledávky a jistiny. Adam ml. z Valdštejna získal v Praze na Malé Straně zahradu, řečenou „*Flavinovskou*“. Nacházela se v sousedství dosavadního Valdštejnova domu u sv. Tomáše a také k ní patřil dům.¹⁰⁷

Do přehledu majetků, které procházely po Bílé hoře Valdštejnovým rukama, je nutno zahrnout také nevelký majetek lékaře a rektora univerzity Jana Jesenského, přestože v jiném smyslu, nežli tomu bylo v předchozích případech. Jesenskému byla vyčítána účast na vojenskopolitické misi k uherským stavům. V Bratislavě byl Jesenský na císařův příkaz zatčen a odvezen do vězení ve Vídni. V daném okamžiku se ho zastal právě Adam ml. z Valdštejna, a to natolik rázně, že ho císař nechal propustit. Když ale Jesenský vystupoval jako přívrženec stavovské opozice i nadále, nepomohl mu již ani tento vlivný přímluvce.¹⁰⁸

* * *

Když roku 1638 Adam ml. z Valdštejna umíral, patřil k nejvýznamnějším představitelům české bělohorské šlechty, a to nejen svými úřady, nýbrž také majetkem. Jeho majetkové zisky ve dvacátých a třicátých letech mají z formálně právního hlediska různorodý charakter. Některé jsou svázány s procesem konfiskací jen velmi

(106) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. I. Praha 1882, s. 392. O šlechtě, jež se odebrala do exilu do Saska a pokusila se vrátit spolu se saským vojskem roku 1631 BOBKOVÁ, L.: *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*. Praha 1999.

(107) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. I. Praha 1882, s. 255. Adam ml. z Valdštejna je získal z majetku malostranského radního Jana Kechela z Hollensteina. Ten byl zapojen do odboje proti panovníkovi, a proto se na něj vztahovalo přísné potrestání pražských měšťanů. Zahrada patřila mezi deskové statky a měla odhadní cenu 1.000 kop gr. míšeňských. Komora ovšem Valdštejnovi tento majetek nabídla za plných 4.000 kop gr. míš. Adam na sumu přistoupil, nicméně díky císařově blahovůli byla větší část kupní ceny označena za jeho osobní dar. Valdštejn tak zaplatil pouhých 428 kop gr. míš., což není ani polovina původní odhadní sumy. Případ tedy dokumentuje, že Habsburkové v mnohých případech dávali před ekonomickým ziskem přednost politickému prospěchu.

(108) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách*. I. Praha 1882, s. 217. O případu Jana Jesenia PETRÁŇ, J.: *Staroměstská exekuce*. 3. vyd. Praha 1996, s. 251–259.

volně. Mezi řádky právních pramenů lze ovšem nacházet souvislost s potrestáním účastníků vzpoury proti císaři prakticky ve všech případech. Zatímco někdy Adam ml. z Valdštejna statky kupoval za odhadní cenu a skutečně je komoře zaplatil, byly i případy, kdy do jednání zasáhl císař, prohlásil statek za svůj osobní dar, a splátku tak Valdštejnovi odpustil. Velmi často nebyla Valdštejnovým partnerem česká dvorská komora, resp. panovník, nýbrž vévoda frýdlantský Albrecht Eusebius z Valdštejna. Ten sám založil na majetkových ziscích z konfiskací značnou část svého kariérního postupu. Podobné transakce prováděl císařský generalissimus nejen s Adamem z Valdštejna, nýbrž také s Karlem st. ze Žerotína, s Janem Křtitelem z Verdenberga či s Janem de Witte. Adam ml. z Valdštejna si zdaleka ne všechny statky ponechával. Zatímco statky, většinou geograficky ležící v oblastech jeho zvláštního zájmu, začleňoval mezi své předbélhorské državy, mnohé konfiskáty obratem odprodával. V ničem se tak nelišil od mnohých současníků. Valdštejnova majetková politika dokládá, že si nástup absolutismu do země nelze představit bez vazby mezi rovinou dvorské politiky a rovinou patrimoniální pozemkové držby.

Na sklonku dvacátých let 17. století se obrátila na Adama ml. z Valdštejna jeho sestra Kateřina spolu se svým manželem Karlem st. ze Žerotína. Vyslovili přání, aby se ujal jejich ohroženého třebičského panství. Mohli si přitom být jisti, že je podpoří nejen svou politickou a společenskou prestiží, ale také bohatými zkušenostmi s majetkovými převody i se správou velkého pozemkového majetku.

Žerotínové a Valdštejnové na Třebíči ve třicátých letech

Morava nebyla na sklonku dvacátých let 17. století pro Adama ml. z Valdštejna ani zdaleka neznámou cizí zemí. Již před Bilou horou zde strávil poměrně hodně času na nejrůznějších jednáních, včetně diplomatických misí, na nichž zastupoval panovníka při zasedáních moravských zemských sněmů. Jeho vztah k Moravě měl ovšem také soukromý charakter. Adam ml. z Valdštejna choval v úctě oba manžele své sestry Kateřiny, Smila Osovského z Doubravice i Karla st. ze Žerotína. S Karlem st. ze Žerotína se stýkal ještě dlouho před tím, nežli se roku 1614 s Kateřinou z Valdštejna oženil. Roku 1629 mohl Valdštejn (na rozdíl od svého příbuzného Albrechta)

očekávat také přízeň zemského gubernátora, kardinála Dietrichsteina. Také s ním se Valdštejn setkával již po dlouhou dobu. Kdysi Dietrichsteina hostival v Praze i na Komorním Hrádku, ještě coby mladého preláta, stojícího na prahu své církevní i politické dráhy.¹⁰⁹

Od roku 1623 držel Valdštejn na Moravě statek Milotice nedaleko Kyjova, který získal od Albrechta z Valdštejna. Od podzimu 1616 mu náleželo někdejší žerotinské panství Židlochovice, jež se stalo jednou z valdštejnských kmenových držav. Tyto majetky roku 1628 značně usnadnily prosazování osobních zájmů nejvyššího pražského purkrabiho v markrabství. Mohl se totiž opřít o svou trvalou příslušnost k moravské stavovské obci.¹¹⁰

Třebíčské panství znal Adam ml. z Valdštejna dlouho a důkladně. Zajížděl sem prakticky při každé své cestě na Moravu nebo do Vídně, a to ještě v době panování císaře Rudolfa II. a za života Smila Osovského. Z náznaků v pramenech lze vyčíst, že Valdštejn choval ke své sestře vřelý cit. Udržoval s Kateřinou pravidelný písemný styk, který nepřerušily ani dramatické události v letech 1618–1619, ani Valdštejnova emigrace do Saska 1619–1620. Stejně tak pravidelnost jejich korespondence neovlivnila ani pozdější Valdštejnova strmá kariéra v císařských službách či odchod Karla st. ze Žerotína a jeho manželky do exilu.¹¹¹

Vedle písemného kontaktu udržoval Valdštejn se svou sestrou i oběma jejími rodinami také kontakt osobní. Kateřina z Valdštejna čas od času přijížděla do Prahy. Bylo to především v pozdějších letech, kdy se spolu se svým manželem Karlem st. ze Žerotína pravidelně zajížděla léčit do Karlových Varů. Za těchto svých pobytů bydlila buď v jeho domě na Starém Městě nebo na zámku v Komorním

(109) JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 138–148. O svatbě Karla st. ze Žerotína s Kateřinou z Valdštejna, o svatbě Adama ml. z Valdštejna s Johannou Emilií ze Žerotína, o jeho koupi Židlochovic. Styky s Dietrichsteinem jsou identifikovatelné ve Valdštejnově deníku. Ještě v době vlády Rudolfa II. dělal Adam ml. z Valdštejna Františkovi z Dietrichsteina průvodce a společníka při jeho cestách do Prahy ke dvoru. Později se s ním setkával na Moravě i ve Vídni. KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, např. s. 147–148.

(110) HURT, R.: *Kyjovsko*. Brno 1970, s. 387. Hurt ovšem uvádí nesprávně jako majitele panství Adama staršího z Valdštejna, který je měl mít ve svém majetku k 20. říjnu 1619. Roku 1623 panství prodal Zdeňku Žampachovi z Potnštejna.

(111) Důkazem, že Adam ml. z Valdštejna udržoval kontakt se svou sestrou i během svého exilu v Drážďanech, je dopis, v němž Kateřině posílá léky pro jejího manžela, Karla st. ze Žerotína. MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Třebíč, č. 571/44. S Adamem ml. z Valdštejna udržoval poměrně bohaté korespondenční kontakty i Karel st. ze Žerotína. Také ony na přelomu 20. a 30. let ještě zintenzivněly. Mimo jiné o tom svědčí i konvolut Valdštejnových dopisů Žerotinovi převážně z počátku 30. let v SOA PRAHA, RODINNÝ ARCHIV VALDŠTEJNŮ, II-2/I (1–14), kart. 30; č. 5323, kart. 271; Autografy, A-III-188.

Hrádku. Podobných možností k návštěvám pražského purkrabího využíval také Karel st. ze Žerotína a dokonce i jeho dcera Bohunka.¹¹² Adam ml. z Valdštejna potom svým příbuzným návštěvy v hojně míře oplácel. Třebíčí projížděl pravidelně několikrát ročně a vždy strávil na zámku své sestry alespoň jednu noc, častěji zde ovšem pobyl dva až tři dny. Na jedné ze svých plánovaných cest do Vídně se dokonce stalo, že na Třebíči původní cíl své cesty zcela změnil a setrval zde ve společnosti svých příbuzných po několik dnů, aby posléze cestu do Vídně zcela zrušil a vrátil se rovnou zpět do Prahy.¹¹³

Rozhodování, jež musela Kateřina z Valdštejna spolu se svým manželem podstoupit po vydání Obnoveného zřízení zemského a emigračních dekretů, totiž jak naložit s trebičským panstvím, bylo ovlivněno větším množstvím skutečností. V první řadě je ovlivnil kompromisní závěr Žerotinových jednání s císařem. Ferdinand II. se pokusil přesvědčit Žerotína, aby za stanovených podmínek setrval na Moravě a ponechal si zde také svůj majetek; nabízel mu tedy určitou omezenou výjimku z náboženských dekretů. Žerotín ji formálně odmítl, de facto ovšem některých panovnickových nabídek využil.¹¹⁴

Třebíčské panství sehrálo v jeho úvahách v druhé polovině roku 1628 a na počátku roku 1629 velkou roli. Skutečnost, že bylo v zemských deskách zapsáno na jméno Kateřiny z Valdštejna a nikoliv na Žerotína, je právně vyčleňovala z žerotinské pozemkové držby, jejíž součástí fakticky bylo. Z hlediska majetkového práva na ně bylo pohlíženo jako na rodový majetek Valdštejnů. Z tohoto důvodu bylo možno volit odlišná politická a majetkoprávní řešení, nežli v případě Náměště nebo Rosic. Mezi Valdštejny bylo dostatečné množství katolíků, kteří mohli alespoň formálně převzít správu dominia a vyhovět tak jedné z variant, které dávala k dispozici císařská právní opatření.¹¹⁵

(112) KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 65. V květnu 1611 přijela Kateřina z Valdštejna se svým tehdejším manželem Smilem Osovským z Doubravice (s. 213), v květnu 1616 ho již navštívila na cestě do Karlových Varů s Karlem st. ze Žerotína (s. 246). Takovýchto návštěv dokumentuje deník Adama ml. z Valdštejna celou řadu. Podobné jsou vzájemné kontakty a návštěvy patrné i z korespondence Kateřiny z Valdštejna. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína*. I, II. Praha 1894–1895.

(113) K události, kdy Valdštejn zrušil svou cestu do Vídně a zůstal na Třebíči, došlo 29.–30. 11. 1602. KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997, s. 56.

(114) Informace o jednání Karla st. ze Žerotína s císařem o emigraci v listu Jiříku Erastovi z 12. 6. 1629. REJCHRTOVÁ, N. (ED.): *Karel starší ze Žerotína, Z korespondence*. Praha 1982, s. 348–352.

(115) Ukázalo se jako velmi prozirávé, že Kateřina z Valdštejna nevzala po sňatku

Kdo konkrétně přišel s návrhem, aby bylo třebíčské panství svěřeno Adamu ml. z Valdštejna, nelze zjistit. Korespondence Kateřiny z Valdštejna z druhé poloviny 20. let 17. století mezi zachovanými archiváliemi zcela chybí; a také v deníku Adama ml. z Valdštejna kupodivu není o převodu třebíčského panství žádná zmínka. Valdštejn jakoby vzal svou držbu dominia v úvahu až ve chvíli, kdy se měl postarat o potvrzení privilegii města Třebíče, popř. kdy měl jmenovat nového vrchnostenského úředníka. Stalo se to na počátku května 1629.¹¹⁶

Ve valdštejnském archivu, uloženém v SOA Praha, se nachází originál dokumentu, který dává převodu třebíčského panství do rukou nejvyššího pražského purkrabího právní základ. Smlouva mezi Kateřinou a Adamem z Valdštejna byla v Praze uzavřena velmi brzy, již 15. května 1628, celý rok před odchodem Žerotínů do exilu.¹¹⁷ Byla podepsána pouhých pět dní poté, co na Moravě vstoupilo v platnost Obnovené zřízení zemské. Žerotín mohl budoucí události předpovídat na základě studia nastoupeného politického trendu, i na základě konzultací, jež mu na podzim 1627 poskytl jeden z redaktorů Obnoveného zřízení, kardinál Dietrichstein.¹¹⁸ Přesto se zdá, že se v květnu 1628 o osudu žerotínských statků teprve začalo rozhodovat a veškerá jednání ještě zůstávala otevřena. Zhruba zároveň se začala rozbíhat také rokování s Albrechtem z Valdštejna o prodeji Náměstě a Rosic. Adam ml. z Valdštejna v těchto jednáních vystupoval jako svědek. V kontextu výše uváděných složitých transakcí mezi oběma Valdštejny, císařem a Žerotínem, i vzhledem k úloze Kateřiny z Valdštejna nepřekvapí, že se Adam ml. z Valdštejna stal zásadní postavou i v záležitosti třebíčského dominia.¹¹⁹

roku 1614 svého manžela na spolek v držbě třebíčského panství. V zemských deskách moravských brněnské cúdy byl naposledy roku 1612 zapsán spolek mezi Smilem Osovským z Doubravice a Kateřinou z Valdštejna. ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1641. *Kraj brněnský*. Praha 1957, s. 414–415.

[116] Rok 1628 v deníku Adama ml. z Valdštejna ovšem také chybí. Zachované (německy psané) zápisy podle analýzy Petra Mati nejsou psány Adamem ml. z Valdštejna, ale nejspíše některým z jeho synů. SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, kart. 325, *Deniky Adama z Valdštejna, rok 1628*, 4. 5. 1629, pag. 6.

[117] SOA PRAHA, RODINNÝ ARCHIV VALDŠTEJNŮ, *Stará manipulace, Smlouva Kateřiny z Valdštejna a Adama ml. z Valdštejna, podepsaná v Praze 15. 5. 1628, sign. IV-6-22*.

[118] Kardinál František z Dietrichsteina vyzval Karla st. ze Žerotína, aby se dostavil do Brna na jednání o textu Obnoveného zřízení moravského. Karel st. ze Žerotína se mu v dopise z 9. července 1627 omluvil, že se pro sešlost věkem nemůže souvisle věnovat tak důležité práci, přislíbil ovšem jednotlivé konzultace. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 37, (ŽD 14), fol. 76.

[119] O působení Adama ml. z Valdštejna jako vyjednavče a svědka při složitém

Podle smlouvy z 15. května 1628 měl být třebičský statek předán Kateřinou z Valdštejna jejímu bratrovi Adamovi ml. z Valdštejna a jeho potomkům mužského pohlaví jeho dědičný odkaz. Je v ní explicitně ustanoveno, že Kateřina opouští třebičské panství jen kvůli císařským dekretům, jimž nemůže vyhovět. Svědomí jí totiž nedovoluje, aby se s panovníkem mohla „v náboženství srovnati, a k *Catolic-kému Římskému přistoupti*“. Zmiňuje, že zvažovala prodej panství, ale že dala přednost jeho postoupení svému bratrovi, který by jej stejně po její smrti zdědil. Nešlo tedy o pouhou správu, jakou lze spojovat např. s přerovským panstvím a Baltazarem ze Žerotína. Byla zde ovšem obsažena klauzule, jež omezovala možnost plnoprávného vlastnického nakládání majetkem ze strany Adama ml. z Valdštejna, resp. odsunovala je až na dobu po Kateřinině smrti. Tato klauzule umožňovala přímé zásahy Kateřiny z Valdštejna do chodu panství, jež mezi okamžikem sepsání smlouvy a datem svého úmrtí roku 1637 skutečně intenzivně uplatňovala. Dále v textu dokumentu stojí, že po smrti Adama ml. z Valdštejna veškerá vlastnická práva k třebičskému dominiu měla přejít na jeho syny Maxmiliána a Rudolfa. I toto bylo ustanovení velmi důležité pro chod panství. Je známo, že se Adam ml. z Valdštejna primárně věnoval vysoké politice a poněkud opomíjel správu vlastních držav. Tu za něj vykonávali jeho synové, v první řadě Rudolf z Valdštejna. V době, kdy byla podepisována smlouva o Třebíči, řídil Rudolf z Valdštejna na Moravě také chod židlochovického dominia, ačkoliv i tam si Adam ml. z Valdštejna ponechal formální vrchnostenská práva.¹²⁰

V další části textu jsou stanoveny některé konkrétní podmínky převodu. Mezi příslušníky „hradecké větve“ Valdštejnů, tj. Adamem a jeho syny, se stanovila ve vztahu k Třebíči přesná finanční pravidla. Po dobu života Kateřiny z Valdštejna bude sice její bratr Adam mladší považován za jediného držitele, nicméně nebude mít plná manipulační práva a situace se bude pokládat za přechodnou. Po smrti Kateřiny z Valdštejna se třebičské panství mělo stát fideikomitem rodu Valdštejnů. Jeho držitelem měl být vždy mužský potomek z hlavní, resp. z dalších linií rodu. Dominium nesmělo být děleno, zci-

převodu panství Náměšť, Rosice a Troubsko se zmiňuje jak Karel st. ze Žerotína, tak i Jan Křtitel z Verdenberga. Adam ml. z Valdštejna měl zase pomoci Karlu st. ze Žerotína jako nejvyšší purkrabí, aby si mohl podržet Brandýs nad Orlicí. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), rok 1628, nefol. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30, (ŽD 28), fol. 143.

(120) Tato skutečnost vyplývá z deníků Adama ml. z Valdštejna a podobně ji v souvislosti s židlochovickým panstvím interpretoval i JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992, s. 149.

zeno ani prodáno. Mělo být jednou z hlavních rodových držav Valdštejnů.

Valdštejn se musel zavázat vyplácet své sestře roční plat z trebičského panství ve výši 6.000 zlatých moravských. Měl být vyplácen „na hotově i bez jakého mého o to zaměstnání, práce neb nákladu, stříbrné, v království českém a zemích k němu přináležejících obecně berné, bez zadržování nebo odkladu vydávati a spravovati, a v to místo, kde bych bytem byla na svůj náklad dovážeti a dodávati“. V případě Kateřinina úmrtí měl přejít na jejího manžela. Zanedlouho se toto ustanovení ukázalo být velmi důležitým. Adam mladší Kateřině skutečně posílal na Brandýs, na Přerov i do Vratislavi peníze z trebičského panství, nikoliv však bez jejího pravidelného upominání a „zaměstnání“.

Zároveň měl Valdštejn garantovat veškerá majetková práva a zájmy své sestry v Třebíči i na celém trebičském panství. V případě nedostatku si vymíňovala právo využívat části výnosu trebičského statku, včetně úrody vinic v Pravlově a v Kninících. Třebíčský úředník jí měl i nadále vypracovávat veškerý účetní materiál. Měla mít i nadále pravomoc využívat trebičské zámecké čeládky a poddaných a udělovat jim výhostní listy. Třebíčtí měšťané, u nichž měla finanční pohledávky, ji měli pod dohledem nové vrchnosti i nadále posílat peníze. Stejně tak si vyhradila užívání některých místností na trebičském zámku, kde si chtěla nechat uschovány před stěhováním některé své „svršky, domovní všecky, jakožkoli jiného na všem statku mohovitém, buď od klejnotův, neb šatstva, neb peněz hotových, neb zápisy ujištěných“. Třebíčtí poddaní je po nalezení nového sídla měli přestěhovat. Adam ml. z Valdštejna se zavázal, že všechny Kateřinou stanovené body smlouvy bude plnit, v opačném případě by se smlouva stala neplatnou.¹²¹

* * *

Podepsání smlouvy tedy neznamenalalo ukončení zájmu Kateřiny z Valdštejna a Karla st. ze Žerotína o trebičské dominium. Karel starší prakticky současně s ujednáním prodeje vstoupil do písemného styku s bratrským seniorem v Třebíči, Vavřincem Justýnem. V dopisech mu podával informace o uskutečněném prodeji panství Náměšť, Rosice a Troubsko, jakož i o dohodnutí převodu Třebíče do cizích rukou. Žerotín konstatuje, že „již jest to všechno srovnáno, krom že není na papír uvedeno“.¹²² Karel starší ze Žerotína nepochybně

[121] Originál smlouvy SOA PRAHA, RODINNÝ ARCHIV VALDŠTEJNŮ, Stará manipulace, Smlouva Kateřiny z Valdštejna a Adama ml. z Valdštejna, podepsaná v Praze 15. 5. 1628, sign. IV-6-22. Opis MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Třebíč, č. 571/47.

[122] HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 108-110.

odkazoval na smlouvu mezi Kateřinou a Valdštejnem. Navíc podle datování uvedených listů Justýnovi skutečně v okamžiku podepsání kupní smlouvy na Třebíč, v květnu 1628, pobýval v Praze, kam doprovázel svou manželku a kde patrně přímo znění dokumentu ovlivnil. Těžko lze zodpovědět otázku, proč Žerotín psal o nenaplněnosti smlouvy, která měla podle datace již týden po podpisu. Snad ji přece jen ještě chyběly některé právní náležitosti, např. Valdštejnův podpis. V každém případě Žerotín vyzval Justýna, aby sdělil jeho zprávy třebíčským poddaným Kateřiny z Valdštejna. Ti z nich, kteří by nechtěli vstoupit do poddanství nové vrchnosti, měli neprodleně poslat své paní supliku se svými přáními a představami.¹²³

V podobném duchu pokračoval vztah Adama ml. z Valdštejna a jeho sestry vůči Třebíči i v následujících měsících. Mezitím došlo k vydání Obnoveného zřízení zemského a k Žerotínově jednání o emigraci a prodeji statků. V období před vyjasněním budoucího pobytu se stala Třebíč dočasnou základnou Žerotínů. Zámky v Náměšti a v Rosicích tak mohly být pod relativně bezprostřední kontrolou Karla st. ze Žerotína postupně vyklizeny. Žerotín měl z Třebíče celkem nedaleko do Brna i do Vídně, kde vedl jednání ohledně své emigrace. Dost možná, že právě v tomto okamžiku vznikla určitá nepsaná dohoda, podle níž mohla Kateřina z Valdštejna i v následujících letech vykonávat vůči třebíčským poddaným některá vrchnostenská práva. Takovýto dojem vyplývá z korespondence, vedené mezi Kateřinou z Valdštejna a jejími třebíčskými poddanými prakticky nepřetržitě až do její smrti roku 1637.¹²⁴

Kateřina z Valdštejna se spolu se svým manželem a s částí dvora přistěhovala na třebíčský zámek na podzim roku 1628, bez ohledu na to, že již byl právně v držení Adama ml. z Valdštejna. Na dobu něko-

[123] „... Třebíč také brzy do ctizích rukou se dostane a již jest o všecko srovnáno, krom že není na papír uvedeno ...“ Není zcela vyloučeno, že Žerotín koncipoval dopis Justýnovi ještě před podpisem smlouvy, ale datoval a odeslal jej až po něm. Počínal si tak i v jiných případech. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 108–109.

[124] Kateřina z Valdštejna ve smlouvě deklaruje, že by třebíčské panství nikdy neprodala, kdyby nebyly vydány patenty Ferdinanda II., příkazující obyvatelům země, aby se s panovníkem buď srovnali v katolickém náboženství, a nebo zemi opustili. Kateřina si ve smlouvě vymíňuje plat, právo pobývat v souladu se zněním císařových patentů na dominiu, právo využívat pro svou potřebu i manželovu potřebu, svých poddaných a čeládky z třebíčského panství, právo využívat některých hospodářských produktů panství (vinohrady, rybníky apod.), vymezuje si přímý vztah s třebíčskými měšťany i dalšími poddanými. SOA PRAHA, RODINNÝ ARCHIV VALDŠTEJNŮ, Stará manipulace, Smlouva Kateřiny z Valdštejna a Adama ml. z Valdštejna, podepsaná v Praze 15. 5. 1628, sign. IV-6-22.

lika zimních měsíců se z něj stalo hlavní sídlo Žerotinů. Karel st. ze Žerotína začal z Třebíče ihned organizovat odchod do Vratislavi.¹²⁵ Nakonec Karel st. a jeho žena zůstali na Třebíči, pouze s několikerym přerušením cestami do Brna a do Přerova, až do konce dubna následujícího roku.¹²⁶

Pobyt na Třebíči neposloužil Žerotinům jen jako příprava cesty do exilu. Stabilizoval také nejistou situaci třebíčského panství. Adam ml. z Valdštejna sem po převzetí držby příliš nespěchal. Ve svém deníku je jeho pobyt zachytitelný po jisté císuře od počátku roku 1629. První čtyři měsíce tohoto roku trávil v Praze svými obvyklými aktivitami a nikterak viditelně neprojevoval zájem o třebíčské panství. Kateřina z Valdštejna (spolu se svým manželem) tak měla volnou ruku, aby na dominiu provedla některá ekonomická opatření. Vedle toho se pokusila poskytnout materiální i morální pomoc bratrským kněžím, kteří museli odejít do exilu spolu se svou vrchností.

Situaci na třebíčském panství v letech 1628–1629 popisují Rudolf Fišer i Ilja Burian.¹²⁷ Někteří z třebíčských kněží byli posláni do Vratislavi ještě dříve, než se tam odebral sám Žerotín. Karel starší financoval jejich přesun. Kněží zase měli od nynějška působit ve Slezsku jako jeho agenti, připravit jeho vratislavský dům a podávat mu o své činnosti do Třebíče pravidelné zprávy. Působení Karla st. ze Žerotína ve prospěch českých bratří na Třebíči mělo také eliminovat stále se objevující nařčení z kolaborace s Habsburky i ze spolupráce s kardinálem Dietrichsteinem. V době, kdy musela značná část moravských šlechticů bezpodmínečně opustit zemi, vznikaly pochybnosti, zda si Žerotín nechce loajalitou vůči panovníkovi vysloužit povolení k setrvání na Moravě.¹²⁸ V pamfletu, jemuž musel Karel starší čelit, se dokonce

(125) V létě a v září roku 1628 Žerotín ještě pobýval na Náměšti. Podle datování jeho listů lze předpokládat, že se na Třebíč přestěhoval mezi 18. a 23. říjnem 1628. Potom zde setrval bez přestávek do 2. ledna 1629. I během jara 1629 ovšem byla Třebíč jeho hlavním sídlem, i když odtud často vyjížděl na různá jednání, např. do Olomouce, do Brna nebo do Přerova. Místa pobytu Žerotína během roku 1628 jsou patrná z jeho korespondence ZA OPAVA, PRAC. OLMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTINŮ, kn. 30, (ŽD 28), rozhodující data fol. 74–85. O přípravách svého odchodu do Vratislavi, organizovaných na Třebíči, informoval Žerotín Marii Annu z Hodic v listu ze 7. prosince 1628. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1937, s. 165–166.

(126) Místa pobytu Žerotína od 1. ledna 1629 vypracoval HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 537.

(127) FIŠER, R. – NOVÁČKOVÁ, E. – UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 108–119; BURIAN, I.: *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*. Třebíč 1996, s. 93–118.

(128) Službu pro Žerotiny ve Vratislavi vykonával především dosavadní třebíčský

hovořilo o jeho údajné snaze o navrácení všech statků. Autoři pamfletu dokonce vytáhli starou událost z roku 1608 a obvinili někdejšího moravského zemského hejtmana z toho, že zavedl celou moravskou stavovskou politiku do náruče Habsburkům, absolutismu a protireformaci.¹²⁹

Žerotinovou zásluhou se Třebíč za jeho pobytu stala jedním z operných bodů na cestě bratrských a evangelických kněží do exilu. Ze strany vrchnosti byla zintenzivněna jejich finanční podpora. Nejvýznamnější místo mezi nimi zaujal Jakub Petrozelin, dosavadní třebíčský evangelický děkan, měšťan a majitel domu. Žerotinové ho vzali s sebou do Vratislavi, kde měl působit jako osobní duchovní pastýř Kateřiny z Valdštejna a zároveň vykonávat funkci tajemníka jejich vratislavského domu. Dalším zainteresovaným byl senior Jiří Erasmus. O jeho pobytu v Třebíči prameny přímo nehovoří. Ještě na jaře roku 1629 se zde ale nacházely jeho věci, které potom do Slezska stěhoval někdejší pomocník Vavřince Justýna, Tobiáš Titus. Na vozech spolu se Žerotiny odjížděl do Slezska také sám Vavřinec Justýn.¹³⁰

Mezi luterskými a bratrskými kněžími, kteří využili okamžiku pobytu Žerotinů na Třebíči na přelomu let 1628–1629 ke své ochraně, byla i celá řada méně známých jmen. Náležel k nim kamenický farář Matěj Aida, farář v Červené Lhotě Jakub Petrozelin ml., třebíčští učitelé Jan Macanius, Jan Collidus a Jan Piscator. Do stejné kategorie by bylo možno zařadit také vrchnostenské úředníky a některé prominentní měšťany z Třebíče, kteří byli s některou z protestantských

evangelický kněz Jakub Petrozelin. Do Vratislavi a posléze do Olavy byl vyslán bratrský senior Vavřinec Justýn. BURIAN, I.: *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*. Třebíč 1996, s. 94–99, 112–113.

(129) Rozbor úlohy náboženství, loajality vůči císaři a „žerotinské otázky“ VÁLKA, J.: *Karel starší ze Žerotína (1564–1636)*. Z kralické tvrze, 13, 1986, s. 5–7. Žerotín se v této době na různých úrovních snažil obhajovat své minulé postoje. V dopise bratrskému knězi Václavu Libánovi ze 30. ledna 1629: „... co se toho spisu nepravdivého, kterej ste mi poslali, dotejče, vidim jej tak plného zlosti a převrácenosti, že jej ani za hodného nemám, aby se na něj mělo odpověděti: na klamu začat jest, na klamu také zavřin, neb jak málo původem mým aneb, jakž tento spis namítá, spiknutím mým s některými jinými císař Rudolf v neštěstí přišel, tak málo příčinou mou země tyto nebohy k zkáze přítomné přivedené sou. Jíž to až příliš patrné a známé jest, na kom vina těch bíd zůstává, na ně-li, neb sem radil a směřoval ku pokoji a k prostředkům pokojným, kterých sme dosti měli, čili na těch, kteří sobě oblíbili meč a válku a moci a rukou brannou všeho dověsti chtěli. Ale nechť se tomu dá pokoj, sám smutek mluví, co jest bylo a co jest, a co spolčení Čechů a Moravanů, proti němuž sem já, aby tím způsobem, k němuž potom přišlo, konati a předsevzít se mělo, vždycky radil, dobrého zplodilo a urodilo ...“ REJCHRTOVÁ, N. (ED.): *Karel starší ze Žerotína, Z korespondence*. Praha 1982, s. 346–347.

(130) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 166–167. BURIAN, I.: *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*. Třebíč 1996, kap. *Exulanti*, s. 93–103.

komunit v úzkém kontaktu a nepřípadalo pro ně v úvahu konvertovat a podřídit se katolické vrchnosti. Vilém Kynast z Okrašovic i s manželkou Barborou odešli do Skalice na Slovensku.

Druhá skupina osob pobývala v Třebíči na sklonku dvacátých let pouze přechodně, aby se zde skryla před protireformací na jiných panstvích. Wolfgang Sekurius před rokem 1625 žil v Moravských Budějovicích. Do Třebíče se přestěhoval po konfiskaci panství Hynku Brtnickému z Valdštejna a jeho postoupení Hanibalů ze Schaumburga, který sem přivedl jezuitu a okamžitě zahájil protireformaci. Sekurius tehdy odešel do Třebíče a zde pobýval až do konce dvacátých let. V prvních měsících po prodeji panství Adamu ml. z Valdštejna zůstal v Třebíči a pracoval pro Kateřinu z Valdštejna jako její zástupce ve městě. Nakonec ale i on následoval svou paní do Slezska.¹³¹

* * *

Mohlo by se zdát, že třebíčské panství zůstávalo v dramatických dobách relativní oázou klidu a že smlouva s Adamem ml. z Valdštejna fungovala spíše jako formální právní zástěrka, která tento klid alespoň dočasně prodloužit. Nicméně právě v době, kdy zde pobývali Karel st. ze Žerotína a jeho manželka, se náhle třebíčské dominium dostalo do centra pozornosti centrálních císařských úřadů, kardinála Dietrichsteina i samotného panovníka Ferdinanda II.

K události došlo na přelomu let 1628 a 1629. Hlavní úlohu v ní se hrál mušketýr Pavel Šimon Lasser, který se tou dobou vracel přes Polnou a Třebíč ke svému pluku do Vídně. Na noc se ubytoval v hostinci v Kamenici. Podle jeho pozdější výpovědi u polního soudu se ho kamenický hostinský s pomocníky pokusil zabít. Náhodně se prý dozvěděl, že podobných vražd zde bylo během posledních měsíců několik a že se obyvatelé hostince dopouštějí kanibalismu. Pokusil se proto ještě téže noci o útěk a byl za dramatických okolností pronásledován. Podařilo se mu ukrýt pod senem ve stáji kamenické tvrze a druhého dne pokračoval do Vídně, kde celý případ nahlásil svým nadřízeným.

Zaprotokolovaná výpověď mušketýra Pavla Šimona Lassera před hejtmanem polního soudu pluku císařské gardy Bavorem ze Stambriedtu je datována 20. ledna 1629. Již den před tímto datem odeslal císař Ferdinand II. list kardinálu Dietrichsteinovi. Vyplývá

[131] BURIAN, I.: *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*. Třebíč 1996, kap. *Exulanti*, s. 93–103. FIŠER, R. – NOVÁČKOVÁ, E. – UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Brno 1977, s. 113–114.

z něj, že byl císař o kamenickém případě podrobně informován a že ho považoval za velmi závažný. Dietrichstein měl podle císařova nařízení ve shodě se svými pravomocemi a ve spolupráci s vrchností třebíčského panství událost podrobně vyšetřit. Obviněný hostinský měl být pohnán před soud. Dále dostal kardinál za úkol, aby podal panovníkovi podrobnou zprávu o výsledku vyšetřování.¹³²

Jakmile se Dietrichstein přímo na třebíčském panství prostřednictvím svých zvláštních komisařů seznámil se situací, zaslal panovníkovi odpověď. Jeho list byl datován na Mikulově 2. února 1629. Kardinál v něm sděloval, že byl na místo vyslán komisař, vybavený plnou mocí. Jeho působení v Kamenici bylo zdokumentováno v několika česky psaných relacích. Dále kardinál navrhoval, aby byla do Kamenice vyslána ještě jedna mise, které by se zúčastnil i muškétýr Lasser, jenž by měl viníky osobně identifikovat. Vyšetřování na místě ovšem vedlo kardinála Dietrichsteina také k názoru, že se ve vojákově výpovědi vyskytují i určité nesrovnalosti, které by bylo zapotřebí objasnit. V závěru zprávy požádal Dietrichstein panovníka o vydání dalších rozkazů, jak naložit s obviněným a jeho lidmi, kteří byli mezitím zatčeni a uvrhnuti do vězení.¹³³

Citovaný dopis kardinála Dietrichsteina obsahuje informaci, podle níž byla o případu zpravena třebíčská vrchnost. Zároveň byla vyzvána, aby se aktivně podílela na vyšetřování a dobrání se spravedlnosti. Kardinál Dietrichstein Ferdinanda II. upozornil na skutečnost, že je statek Kamenice integrální součástí třebíčského panství, přináležejícího „*der Carl von Zierotin Ehwirtin*“, a že byl spolu s celým panstvím přenechán Adamovi ml. z Valdštejna.¹³⁴

Celkový výsledek „kamenického případu“ není z archivních materiálů znám. Stejně tak není známa reakce Kateřiny z Valdštejna ani Karla st. ze Žerotína, resp. Adama a Rudolfa z Valdštejna. V ko-

(132) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Správa Moravy kardinálem Dietrichsteinem, kart. 159, č. 489, fol. 30–35. O případu KNOZ, T.: *Kriminální delikt v Kamenici na Třebíčsku*. VVM, 44, 1992, s. 372–373. Jméno podezřelého hostinského v pramenech není uvedeno. Podle konfrontace s urbáři třebíčského panství z let 1573 a 1629 by se mohlo jednat o Tomeše Prugnara, který seděl „*na domě hostinském*“, držel půl lánu a podsedek. MZA BRNO, VELKOSTATEK TŘEBÍČ, F 200, Urbář panství Třebíč z r. 1573, č. 132, fol. 74, Urbář panství Třebíč z r. 1629, č. 133, fol. 245.

(133) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, G 140, Správa Moravy kardinálem Dietrichsteinem, kart. 159, č. 489, fol. 31–31v.

(134) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, G 140, Správa Moravy kardinálem Dietrichsteinem, kart. 159, č. 489, fol. 31v: „... *aber wie ich berichtet mit E(uerer) K(aiserlichen) M(aiestät) gnädigster Bewilligung von der Carl von Zierotin Ehwirtin, Solcher Ort ueber ganzer Herrschaft Trebitsch dero von Wallenstein überlass worden ...*“

respondenci Karla st. ze Žerotína z ledna a února 1629 nejsou zmínky o tom, že by se Žerotínové (ačkoliv se v této době nacházeli na Třebíči) podíleli na vyšetřování. Stejně tak zde nestojí nic o tom, že by byl Karel st. ze Žerotína případem kanibalských vražd vylekán nebo dokonce šokován, jako to dal najevo Ferdinand II. nebo kardinál Dietrichstein. Žádná reakce není obsažena ani v deníku Adama ml. z Valdštejna. V každém případě řešení kriminálního deliktu mělo i své politické aspekty.¹³⁵

Problémy Kateřiny z Valdštejna a Karla staršího ze Žerotína se v zimě roku 1628–1629 poněkud lišily od klasických starostí pozemkových vrchností v době míru. Vánoce 1628, kdy na Kamenici došlo k závažnému incidentu, slavili na třebíčském zámku. Ještě 28. prosince 1628 poslal Žerotín z Třebíče dopis Jiřímu Erastovi do Olavy, v němž píše, že „*novin zde žádných není, než že Turkem a Bethlenem se hrozí*“. O událostech v Kamenici nejspíše skutečně v danou chvíli nic nevěděl.¹³⁶ Karel st. ze Žerotína opustil Třebíč 30. ledna 1629 a celou první třetinu února setrval na Přerově. Na Třebíč se potom vrátil a pobýval zde nepřetržitě až do července 1629. Skutečnost, že Žerotínové přerušili pobyt na Třebíči právě v období nejintenzivnějšího vyšetřování ze strany Dietrichsteinových úředníků, může být samozřejmě náhodou. Nicméně Žerotín v době odjezdu o vraždách věděl a byl zavázán ke spolupráci při vyšetřování. Musel si být vědom, že případ může být politicky využit, kdyby komisaři zdůvodnili delikt v souladu s dobovým zvykem „*nedobrým mravním a nekřesťanským stavem na panství*“. To by mohlo případně vyvolat i další vlnu protireformace.¹³⁷

V okamžiku vyšetřování kamenického případu, v únoru 1629, Karel st. ze Žerotína v rámci přípravy exilu organizoval stěhování svých věcí z Třebíče na Přerov. Ani za těchto okolností Žerotín ovšem nezanedbával správu Třebíče. V dopise Jiřímu Erastovi ze 6. března 1629 píše o třebíčském měšťanu Eliášovi Flíedlovi, který se musel z města kvůli svému náboženství vystěhovat a jemuž Karel starší zprostředkovával dodávání korespondence. Snažil se o zabezpečení sou-

(135) SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKÉ, Sbirka opisů, kart. 325, leden a únor 1629. Během prvních dvou měsíců roku 1629 Adam ml. z Valdštejna třebíčské panství ani ne navštívil, ani se o něm ve svém deníku nezmiňoval.

(136) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 171.

(137) Místa pobytu Karla st. ze Žerotína roku 1629 sumarizuje HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 537. O zavázání vrchností ke spolupráci při vyšetřování vypovídá korespondence mezi císařem a Dietrichsteinem. MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, G 140, Správa Moravy kardinálem Dietrichsteinem, kart. 159, č. 489, fol. 30–31v.

žití města s nově příšlým katolickým farářem. Pokud se v této době zabýval kriminálními delikty svých poddaných a podal o tom ve své korespondenci nějaké svědectví, nedosahovaly zdaleka úrovně zločinů kamenického hostinského: Nejmenovaný forman stěhoval senioru Arielovi do Olavy zavazadla. Cestu platil Žerotín, nicméně forman si svou službu nechal od Ariela zaplatit ještě jednou. Dopustil se tedy podvodu a Žerotín sliboval jeho potrestání.¹³⁸

* * *

Kateřina z Valdštejna a Karel st. ze Žerotína opustili Třebíč naposledy 24. července 1629. Nic nenasvědčuje tomu, že by se sem ještě někdy vrátili. Na třebíčském panství započalo období vlády Adama ml. a Rudolfa z Valdštejna.

Odjezdem z Třebíče nebyl kontakt Žerotínů s dominiem zcela přerušen. Kateřina dávala ve své korespondenci dosti často najevo, že by v jiné politické situaci své dominium nikdy neprodala a že ho stále považovala za své, stejně jako zdejší poddané. Na svých nástupcích musela v pravidelných intervalech domáhat smluvně dohodnutého platu. Měla jistou výhodu, že se mohla v Třebíči obracet na mnohé ze svých přátel, kteří zde ještě zůstávali. Mezi Brandýsem, Přerovem, Vratislaví a Třebíčí tak putovala čilá korespondence. Dalším spojením byli ti zaměstnanci a poddaní, kteří sice s Kateřinou odešli do exilu, na třebíčském panství ale stále měli své příbuzné, které často navštěvovali. Jindy je sem s konkrétním poselstvím posílala sama Kateřina.

Důležitým kanálem spojení Kateřiny z Valdštejna s třebíčským panstvím byla korespondence s Adamem ml. z Valdštejna a jeho synem Rudolfem, jehož mezitím nejvyšší pražský purkrabí správou panství pověřil. Část z této korespondence měla úřední a hospodářský charakter. Nejčastěji šlo o zmiňované vymáhání platu, ale také o intervence ve věcech jejich někdejších poddaných. Vedle toho byla obsahem dopisů i četná osobní a rodinná sdělení. Ani rozdílná konfese, ani vyhocení politické situace nezměnila vzájemné dobré vztahy mezi Kateřinou z Valdštejna a jejím bratrem.¹³⁹

Podobně jako Karel st. ze Žerotína, také Kateřina z Valdštejna se svou autoritou angažovala ve prospěch svých někdejších třebíčských

[138] HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 180–185.

[139] Kateřina nejspíše brala v úvahu snahu Adama ml. z Valdštejna o hájení rodinných zájmů i ve složité pobělohorské situaci. Adam ml. se přímo, popř. prostřednictvím Karla st. ze Žerotína, pokusil zastat i kompromitovaného Pertolda Bohobuda z Lipé. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I, II. Praha 1894–1895.

poddaných. V dopise Rudolfovi z Valdštejna z 22. ledna 1631 je zachycen případ třebíčské hospodyně Doroty. Kateřina v něm informovala svého synovce, že její stará služebnice trpí četnými chorobami a že dokonce přišla o zrak. Rudolf ji měl buď propustit ze svých služeb, a nebo ji ponechat „na penzi“ v jejím bytě na třebíčském zámku. Měl ji finančně zaopatřit přidělením „nějakýho deputátu“. Kateřina z Valdštejna se tak přihlásila ke svým povinnostem, k nimž se podle svých vlastních slov zavázala ještě za svého života na Třebíči. Tyto její mravní závazky měl převzít Rudolf z Valdštejna: „*Kdybych na Moravě, neb na Třebíči, byt měla, nechtěla bych jináč než podle svýho takovýho ohlášení učiniti, ale poněvadž k tomu příležitosti nemám a V[áše] M[ilost] pánem na Třebíči zůstávati ráčíte, z té příčiny žádám, že to na mém místě ráčíte vykonati pro ochranu boží i mé se toho V[áši] M[ilosti] vším dobrejm odměniti*“. Podobně se zachovala i při vymáhání „*spravedlnosti*“ pro Alžbětu Koželuzku, která z Třebíče odešla do Kateřininych služeb na Přerov.¹⁴⁰

Zájem Kateřiny z Valdštejna o třebíčské poddané se během třicátých let projevil také v dopisech, adresovaných třebíčským úředníkům a měšťanům. Mezi nimi měli přední místo purkrabí Zikmund Sokolovský, důchodní písař Kašpar Zbudovský, popř. lékař a třebíčský měšťan Wolfgang Sekurius. V Třebíči se i po odchodu Žerotinů do značné míry zachovala původní struktura úřednictva. To se samozřejmě snažilo své někdejší vrchnosti vycházet co nejvíce vstříc. Paralelně s dopisem Rudolfovi z Valdštejna tak Kateřina psala ve věci své služebné Doroty také purkrabímu Zikmundu Sokolovskému. Požádala ho, aby vyzvěděl Rudolfův názor a aby na něj spolupůsobil.¹⁴¹ Úředníci poskytovali Kateřině z Valdštejna také informace takového druhu, s nimiž by jejich nová vrchnost nemusela souhlasit. Mnohé z nich se týkaly postupu protireformace nebo proměn ve vztahu k poddaným na panství. Zikmund Sokolovský si Kateřině stěžoval, že Rudolf z Valdštejna s třebíčskými poddanými „*tvrdě nakládá*“.¹⁴²

(140) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotina*. I. Praha 1894, s. 8. Kateřina ve stejné věci vzápětí píše podobný dopis Zikmundu Sokolovskému, purkrabímu na Třebíči. Obsahuje již ale více konkrétních údajů. O Alžbětě Koželuzce tamtéž, s. 286.

(141) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotina*. I. Praha 1894, s. 12. Hospodyně Dorota se nakonec přece jen uzdravila. Dozvídáme se o tom z dopisu Zikmundu Sokolovskému ze 14. 9. 1631. Purkrabí měl dbát na to, aby se jí dostalo dostatečné ochrany a opatery (s. 104).

(142) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotina*. I. Praha 1894, s. 105. Také na třebíčském panství dočasně platil obecný model, podle něhož byl za příčinu nedobrého zacházení s poddanými považován špatný správce: „...Co se dotěje úředníka a jeho neobyčejného zacházení s poddanými: v pravdě nad tím nemám žádného zalíbení“.

Na Kateřinu z Valdštejna se během třicátých let pravidelně obraceli i prostí poddaní; jak přímo, tak také opět prostřednictvím úředníků. Chtěl-li některý z nich získat pod novou vrchností privilegované postavení, musel si zajistit od Kateřiny z Valdštejna dobrozdání o svém chování a práci v předchozích letech. Dalším úkolem Kateřiny bylo zprostředkovávat svým poddaným nejrůznější žádosti a přímluvy u ostatních moravských šlechticů.¹⁴³ Z textů dopisů vyplývá, že některé osoby třebičského panství zůstávaly i po roce 1629 „vymíněny“ v osobním poddanském poměru vůči Kateřině z Valdštejna. Byla to ona, a nikoliv Rudolf z Valdštejna, kdo propouštěl pradelnu Zuzanu do poddanství na jiné panství. Kateřina z Valdštejna se vyjádřila, že „*jí v tom za zlý nemám, a poněvadž já té Zuzany k službě své nyní nepotřebuju*“. Žerotinka dala pradelně k sňatku povolení prostřednictvím třebičského úředníka. Zároveň si neodpustila vůči své poddané morální napomenutí, kritizující přílišné mládí a nedostatečné majetkové zajištění jejího ženicha.¹⁴⁴

Mnoho místa v korespondenci Kateřiny z Valdštejna zaujímá vymáhání dohodnutého platu z třebičského panství. Rudolf z Valdštejna býval v jejich dopisech zdvořile upozorňován, že jí měl v náležitém termínu „*peníze položit*“, že však na ně zatím marně čeká, ačkoliv již sama vyslala v této záležitosti několik listů a angažoval se také Karel st. ze Žerotína. Rudolf měl bez meškání dodat peníze do Vratislavi.¹⁴⁵ Současně s dopisem Rudolfovi z Valdštejna poslala Žerotinka list také třebičskému důchodnímu písaři. Podobná situace se potom opakovala na počátku třicátých let ještě mnohokrát. Upomínky a stížné listy Kateřiny z Valdštejna se navíc týkaly i dalších platů a částek: výtěžku z prodeje obilí a sirotčích peněz. Podobně musela urgovat vyplácení platů, k němuž se Rudolf z Valdštejna zavázal ve prospěch některých někdejších zaměstnanců své tety, např. Barboře Kynastové do Skalice.¹⁴⁶

a dosti mi to za těžké a lítostivé slyšeti přichází. Avšak nevím, proti tomu co říci, bych pak jemu co o to říkati chtěla, vim dobře, že by pak platno bylo (jakž to sám znáš), jako aby hrách na stěnu vsypal; neb mnoho-li napravil, když sem již prvé i dosti říkala, i na něj panu Rudolfovi žalovala, a tehdáz sem ještě tam sama byla, ovšem, když já tu nejsem, nýbrž vidět, že čím dál hůře sobě počíná, protož nevidí se mi mnoho sobě s ním zaneprázdnění činiti, než toho k jinšimu času odložit...“

(143) Např. potvrzení pro Nikodema Špalka DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 51.

(144) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 104.

(145) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 7.

(146) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 9–10; II. Praha 1895, s. 154. Třebičský důchodní písař se jmenoval Kašpar Zbudovský.

Jestliže Rudolf z Valdštejna peníze přece jen poslal, odpověděla mu Kateřina okamžitě děkovným dopisem.¹⁴⁷ Celkově ale Kateřina z Valdštejna zůstala vůči přístupu svého synovce značně pesimistická. Píše mu, že se vždy pokoušela vyhýbat jakémukoliv nedorozumění. Měla prý vždy značnou trpělivost, když jí peníze nepřicházely ve stanovených lhůtách. Prosí ho však o pochopení její situace. Naznačuje, že zatímco Rudolf v klidu užívá bezplatně nabytého majetku, ona sama se svým manželem trpí bídou a nedostatkem. Musí žít v cizině, kde jim neplyne žádný důchod, a proto jsou zcela závislí na penězích, přicházejících z někdejších moravských panství. Jakýkoliv odklad v platbě ze strany Rudolfa z Valdštejna a jeho úředníků pro ně znamená velké nesnáze. Nemůže ani respektovat Rudolfovo vysvětlení, že on sám musí splácet dluh Janu de Witte. Prý je to zcela soukromá věc Rudolfa, do níž jí nic není. Kateřina z Valdštejna má plat zajištěn smlouvou a ten nemůže být zdržován kvůli jiným Rudolfovým finančním operacím.¹⁴⁸ Rudolf z Valdštejna v tomto konkrétním případě slíbil, že peníze vyplatí, jakmile je bude mít k dispozici. Posléze skutečně putovaly přes Brandýs. Další korespondence ovšem dokazuje, že dlouhodobě tento problém vyřešen nebyl, neboť podle Kateřinina propočtu jí bylo vyplaceno 3.043 zlatých, což mělo tvořit pouze polovinu dlužné částky. Kateřina se tentokrát evidentně rozlobila. Svému synovci se odměnila alespoň tím, že mu na dodanou sumu až do splacení všech dluhů včetně úroků odmítla vystavit kvitanci.¹⁴⁹ Rudolf z Valdštejna nedlouho po tomto sporu svou tetu osobně navštívil a podle jejího vyjádření v dopise Zikmundu Sokolovskému s ní veškeré nesrovnalosti podrobně prohodil. Návštěva skončila oboustrannou spokojeností a společným večerem, stráveným nad sklenkou dobrého vína (Rudolf z Valdštejna ho tehdy údajně vypil skutečně hodně). Peníze od Rudolfa obdržela ještě v listopadu 1631.¹⁵⁰

(147) Výše zmiňované problémy a následná nespokojenost Kateřiny z Valdštejna je snad tedy pouze daní za změněnou situaci a projevem nezkušenosti zúčastněných stran v jejich vzájemných vztazích. V únoru 1631 Kateřina z Valdštejna hodnotí celou situaci, že ji Rudolf z Valdštejna „předce peněží, který mi vydávati mají, pokoji, než jinýho k tomu nic víc nepřidávají“. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 26.

(148) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 64. Kateřina z Valdštejna označuje Jana de Witte „Honzem Vitovským“. Jan de Witte tak opět stojí v pozadí majetkových vztahů Žerotinů i Valdštejnů.

(149) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 86.

(150) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 119.

Kateřina z Valdštejna měla ve třicátých letech 17. století potíže i s dalšími dávkami z třebičského panství. Částečně to bylo způsobeno novým válečným ohrožením. Pro jistotu nechala odvézt z třebičského zámku do Vratislavi věci, které zde ve shodě s prodejní smlouvou ještě měla v úschově. Zároveň se odhodlala dopisem upozornit Adama ml. z Valdštejna, že je podle předávací smlouvy povinen před rádícími vojáky chránit poddané.¹⁵¹

* * *

Materiály Kateřiny z Valdštejna dosvědčují, že její bratr Adam předal třebičské panství do správy svému nejstaršímu synovi Rudolfovi. Na něj, a nikoliv na svého bratra, se Kateřina obracela při veškerých nesrovnalostech s platy a dávkami, jakož i při řešení všech správních záležitostí. Na svého synovce Rudolfa z Valdštejna ostatně Kateřina pamatovala i ve smlouvě na třebičské panství z 15. května 1628. Ve srovnání se svým otcem Rudolf z Valdštejna příliš často v písemných pramenech nevystupuje. Nedosáhl ani jeho politických hodností. Co do proslulosti ho dokonce předstihl jeho mladší bratr Maxmilián, nejdříve jako voják ve službě u svého příbuzného, generalissima Albrechta z Valdštejna, po jeho zavraždění jako následovník v držbě některých jeho statků. V mnohých ohledech se Rudolf svému otci podobal. Rád trávil večery ve společnosti přátel a při sklenici dobrého vína. Podle názoru Petra Mati se dokonce pokusil po vzoru Adama ml. z Valdštejna psát podobný typ kalendářového deníku. Jeho hlavní životní náplň však přesto spadala do jiné oblasti.¹⁵²

Rozdělení úkolů v rodině Adama ml. z Valdštejna, jež předurčilo Maxmiliána ke kariéře vojáka, udělalo z Rudolfa správce valdštejnských statků na Moravě. Nejdříve se to týkalo Židlochovic a po roce 1628 také Třebíče. Rudolf z Valdštejna se ostatně tímto směrem angažoval již v první polovině dvacátých let. Tehdy se prostřednictvím

(151) DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy pani Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 143.

(152) SOA PRAHA, RODINNÝ ARCHIV VALDŠTEJNŮ, Stará manipulace, sign. IV-6-22. Podle smlouvy měl Rudolf z Valdštejna v případě úmrtí Karla st. ze Žerotína vyplácet svým bratřím Maxmiliánovi a Pertoldovi každoročně po půl druhém tisíci zlatých, mladším bratrům pak po pěti stech zlatých. O posezení při skleničce vína, při níž se Rudolf z Valdštejna nejen dokázal opít, ale navíc se notně vychloubal, podává svědectví Kateřina z Valdštejna. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy pani Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 119. Mezi opisy valdštejnských deníků v SÚA Praha se nachází kalendář z roku 1628, který je jako jediný psán německy a jehož zápisy mají poněkud jinou strukturu než ostatní poznámky Adama ml. z Valdštejna. Petr Maťa se proto domnívá, že by mohl být připsán Rudolfu z Valdštejna. SÚA PRAHA, ARCHIV ZEMĚ ČESKE, Sbírká opisů, kart. 325, rok 1628. (viz. poz. 151).

svého otce pokusil získat některé statky po svých příbuzných, postižených konfiskacemi, Brtnických z Valdštejna. Císař postoupil celou věc k vyjádření kardinálu Dietrichsteinovi, který jako obvykle prokázal velmi dobrou znalost situace. Informoval panovníka, že brtnické panství již bylo předáno Rombaldu Collaltovi a jakékoliv změny tohoto stavu nejsou žádoucí. Navrhl ovšem, že by bylo možno nabídnout Adamu ml. z Valdštejna, vzhledem k jeho zásluhám o habsburský dům, některý z volných moravských statků, konfiskovaných rebelům. Mezi kardinálovou nabídkou nechyběl Fulnek, Račice ani Čejkovice.¹⁵³

Rudolf z Valdštejna, podle titulatury v úřední korespondenci z počátku třicátých let pán na Rožďalovicích a Novém Ronově, ačkoliv byl hlavním správcem otcových pozemkových majetků, musel se ve dvacátých letech spokojit pouze s omezenými majetkovými zisky. Jedním z nich bylo získání konfiskovaného domu rebela Jindřicha Vodického z Jemník v Brně, který na císaři žádal jako rekompenzování jeho „*přestálých nebezpečných služeb, za nichž neobdržel žádný plat, ani jiné vyrovnání*“. Sám o sobě píše, že během probíhající války neváhal nasadit svou krev ani své statky. Kromě toho se intenzivně zabýval nejrůznějšími finančními transakcemi. Mezi jeho obchodními partnery nechyběli ani Jan de Witte a Jeroným Bonacina, kteří ve stejné době vstupovali do obchodního kontaktu i s Karlem st. ze Žerotína, a to ve věci Náměstě nad Oslavou.¹⁵⁴

Tak jako tak ale již během dvacátých let nabyt Rudolf z Valdštejna značné zkušenosti se správou statků. Ve třicátých letech se mu naskytila příležitost, aby je využil mimo jiné i na třebíčském panství.

I přesto zůstává osobnost Rudolfa z Valdštejna, včetně jeho vrchnostenské a hospodářské politiky, zatím poměrně málo známou. Zvláštního významu se mu ostatně nedostalo ani ve šlechtické hierarchii. V povyšovacích materiálech šlechtického archivu na rozdíl od otce Adama a bratra Maxmiliána jeho jméno chybí. Je pouze zahrnut v dokumentu z 2. října 1632, kterým byl celý rod vyjma nekatolíků povýšen

(153) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Snaha Adama z Valdštejna zachránit konfiskované statky Zdeňka Brtnického z Valdštejna pro rod, kart. 140, č. 418, fol. 42–46. Jednání bylo vedeno v únoru 1623. Adam ml. z Valdštejna se snažil získat statky na místě synů Zdeňka Brtnického, Ladislava Buriana a Bernarda z Valdštejna.

(154) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Žádost Rudolfa z Valdštejna o konfiskovaný dům v Brně, kart. 140, č. 417, fol. 67–70 a kart. 141, č. 421, fol. 60–62. Jednání probíhalo v prvním kole od ledna do března 1623, ve druhém kole v květnu 1623. Kardinál tehdy navrhl pro předání Valdštejnovi místo domu Vodického dům Ladislava Veleny ze Žerotína, Perhtolda Bohobuda z Lipé nebo Jana st. Odkolka. SÚA PRAHA, STARÁ MANIPULACE, W 9/26, Valdštejnové, Materiály Rudolfa z Valdštejna, nefol.

do hraběcího stavu pro Říši a dědičné země.¹⁵⁵ Rudolf Fišer ho ve svých „*Dějínách města Třebíče*“ líčí jako vrchnost, která na svěřených dominiích příliš neutlačovala nekatolíky a náboženským otázkám nepřikládala příliš velký význam. V tomto ohledu se tedy blíží obvyklým charakteristikám osobnosti Rudolfova otce Adama ml. z Valdštejna. U Rudolfa ovšem neměla být tolerance dána kompromisními politickými postoji, nýbrž zdůrazněním ekonomických hledisek. Podle Fišera Rudolf z Valdštejna nepronásledoval nekatolické poddané proto, aby tímto způsobem nepodlamoval hospodářskou prosperitu panství.

Jinak byl ovšem podle jeho interpretace mezi současníky znám jako tvrdá vrchnost s bezohledným hospodářským přístupem vůči městu. Vsemožně zvyšoval nejrůznější dávky a zisk z nich obzvláště v letech války nebo neúrody následovně převáděl na židlochovické panství, jemuž dával v rámci valdštejnských držav na Moravě před Třebíčí přednost.¹⁵⁶

Rudolf z Valdštejna zemřel poměrně mlád roku 1641. Svrchovaným pánem trebičského panství byl tedy pouhé tři roky, od smrti svého otce roku 1638. Nepsané rozdělení úloh v rodině Valdštejnů ovšem způsobilo, že Rudolf disponoval širokými faktickými pravomocemi již jako správce. Vždyť i Kateřina z Valdštejna běžně nazývala „*třebickým pánem*“ Rudolfa a nikoliv jeho otce. Fišer konstatuje, že k hospodářským, sociálním a demografickým poměrům v Třebíči v době Rudolfa z Valdštejna existuje jen omezené množství pramenů, které se navíc vyznačují nevelkou vypovídací schopností.¹⁵⁷

Ještě za života Adama ml. z Valdštejna měl Rudolf ve své kompetenci veškeré nakládání s penězi, plynoucích jak ze stálých a běžných platů, tak i z pohledávek (či naopak dluhů) mimo panství, např. u známého finančníka Jana de Witte, s nímž od dvacátých let Valdštejnové pilně obchodovali a který se podílel i na finančních převodech trebičského panství mezi Adamem, Rudolfem a Kateřinou.¹⁵⁸ Pro detail-

(155) AVA WIEN, ADELSARCHIV, Waldstein, von, Das ganze Geschlecht, Gfstd., Wien 2. X. 1632.

(156) Mezi dávky, zvyšované nebo zavedené Valdštejnem, patřil poplatek 500 zl. za „panský dům“ z roku 1630 nebo dávka z várečného práva 1.000 zl. Fišer Rudolfa z Valdštejna celkově přirovnává k „*typu feudála s necitelným a kořistnickým přístupem ze druhé poloviny 17. století*“. FIŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Třebíč 1977, s. 112.

(157) DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Třebický okres*, Brno 1906, s. 97–98; FIŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Třebíč 1977, s. 113. Podle Fišera se naše znalosti opírají o informace v urbáři z roku 1629 a několik městských knih.

(158) Z listu Kateřiny z Valdštejna Rudolfu z Valdštejna z 22. 2. 1631 vyplývá, že Jan de Witte měl na trebičském panství pohledávky, jež mu musel Rudolf z Valdštejna

nější správu poddanských platů nechal roku 1629 Rudolf z Valdštejna ostatně vyhotovit i nový urbář. Vyplývá z něj, že se na třebíčském panství ve shodě s obecnějšími trendy během třicetileté války posilovalo postavení velkostatku. V urbáři je zdůrazněn význam panských lesů, jimiž oplývalo celé panství. Na potocích a na říčkách byly již v předchozím období vybudovány četné rybníky, v nichž vrchnostenská zaměstnanci chovali nejběžnější druhy ryb: kapry a štiky, ale také pstruhy. Na rozdíl od situace, jaká panovala třeba v Dřevohosticích, se Rudolf z Valdštejna staral, aby ani ve válečných dobách třebíčské a kamenické panské rybníky nepustly a aby dostatečně vynášely. Pamatoval na to i při vymezování robotních prací. Urbář z roku 1629 jich zaznamenal celkem čtyřicet tři, menší část z nich byla plodových. Na řece Jihlavě i při menších tocích pracovaly mlýny, které na jedné straně plnily vrchnostenskou pokladnu, na druhé straně posilovaly ekonomické i společenské postavení specifické sociální vrstvy mlynářů.¹⁵⁹

Rudolfu z Valdštejna byla podřízena také celá struktura vrchnostenských úředníků a zaměstnanců. Rudolf z Valdštejna zakotvil jejich postavení mimo jiné i tím, že v urbáři ustanovil povinnost pro mlynáře, aby „*když se jim rozkáže, od auředníka panského, buď jeho samého, purkrabiho, písaře a jiné služebníky kde potřebí svými koňmi vzíti*“.¹⁶⁰ Většinu z nich přejal po Žerotínech a nezdá se, že by nějak zvláště usiloval o jejich výměnu. I tato skutečnost způsobovala, že mohla na panství nadále uplatňovat svůj vliv i Kateřina ze Žerotína. Do Valdštejnových služeb přešli purkrabí Zikmund Sokolovský, důchodní písař Kašpar Zbudovský i mnozí další. Při přebírání zaměstnanců od Kateřiny z Valdštejna, resp. od samotného Karla st. ze Žerotína, jim byla obvykle vydávána vysvědčení a kvitance. I tak se ovšem mohlo stát, že někteří úředníci vystupovali velmi ostře vůči poddaným, především se to týká nově dosazeného úředníka Simeona Žlutického. Tento muž byl ostatně i v novém urbáři traktován jako hlavní vykonavatel hospodářské reformy, který má „*zlepšit a zjinačit*“ hraběcí platy.¹⁶¹ Úloha úředníků na třebíčském panství narůstala

splácet. Rudolf se na platební povinnosti vůči de Wittemu odvolával, kdykoliv měl splácet nějaké další pohledávky, například vůči Kateřině z Valdštejna. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 7-8.

(159) MZA BRNO, VELKOSTATEK TŘEBÍČ, F 200, Urbář třebíčského panství z roku 1629, č. 134.

(160) MZA BRNO, VELKOSTATEK TŘEBÍČ, F 200, Urbář třebíčského panství z roku 1629, č. 134, fol. 109.

(161) Vysvědčení a kvitance se týkala například Nikodéma Špalka z Třebíče, který byl již ve službách Smila Osovského z Doubravice a posléze i ve službě Kateřiny z Valdštejna. V případě úředníka Simeona hovoří Kateřina z Valdštejna o jeho „*neobvyčejném zacházení s poddanými*“. Kateřina si na něj stěžovala Rudolfu z Valdštejna,

i proto, že se Třebíč nikdy nestala rezidenčním městem Rudolfa z Valdštejna. Ten sem pouze čas od času přijížděl se svoji suitou (podobně jako třeba Verdenberg na Náměšť), aby osobně dohlédl na nejdůležitější hospodářské a správní úkony. Jinak pobýval převážně na Židlochovicích. Však také Kateřina z Valdštejna opakovaně projevila obavu, jestli její synovec neodvází na svůj židlochovický statek z Třebíče příliš mnoho produktů. Měl tam dokonce stěhovat i zámecký mobiliář. Dokonce i ten, jenž na třebíčském zámku zanechala Kateřina ze zdejšího původního inventáře.¹⁶²

Další oblastí života třebíčského panství, která po roce 1629 spadla do pravomoci Rudolfa z Valdštejna, byla správa poddaných. Samozřejmě mimo těch, které si Kateřina „vymínila“ ve smlouvě. I o nich ovšem v některých případech fakticky rozhodoval nový správce panství. Sama Kateřina z Valdštejna by patrně spíše přivítala, kdyby mohla na své někdejší poddané z povzdálí dohlížet sama, popř. kdyby si je vzal pod svůj patronát alespoň Adam ml. z Valdštejna. Její důvěra vůči Rudolfovi byla přece jen poněkud omezená. Svědčí o tom její úpěnlivý dopis z 19. listopadu 1631, v němž ho žádá o ochranu třebíčských poddaných v neklidných válečných dobách. Nejvyšší pražský purkrabí je neměl „*opouštět, nýbrž radou a pomocí svou chrániti a jim jisté nějaké vyměření a navrzení, kdyby něco nebezpečného jim následovati a na ně dokročiti chtělo, jak by se v takovém způsobu chovati a v čem na pozoru míti měli, učiniti*“.¹⁶³ Nutno ovšem zároveň konstatovat, že Kateřina z Valdštejna se s faktickým stavem na třebíčském panství v podstatě smířila. Všechny její další dopisy Adamu ml. z Valdštejna, jichž je v zachované korespondenci ještě celá řada, se týkají pouze soukromých témat: vzájemných informací o zdravotním stavu a vyjádření sourozenecké lásky. V pramenech se tedy projevuje dvojitý vztah Kateřiny z Valdštejna k třebíčskému panství. Oficiálně uznávala Rudolfovu správu v zastoupení jeho otce Adama mladšího. De facto se ale i nadále cítila být jeho držitelkou ona sama.

a ještě o věci jednala se Zikmundem Sokolovským. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 50, 105. V urbáři je obsažen zápis „*Poznámenání některých platův do důchodu Jeho Milosti Pana Hraběte náležejících a zřinačených a zlepšených za správy pana Symeona Žlutického, tehdejšího úředníka panství třebického*“. MZA BRNO, VELKOSTATEK TŘEBÍČ, F 200, Urbář třebíčského panství z roku 1629, č. 134, fol. 445. Tohoto zápisu si povšiml i Rudolf Fišer. FIŠER, R. – NOVÁČKOVÁ, E. – UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Třebíč 1977, s. 114–115.

[162] DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 128.

[163] Rok 1631 byl jistě vzhledem k válečné situaci výjimečný. Upřednostňování Adama ml. z Valdštejna před jeho synem ze strany Kateřiny z Valdštejna je ovšem patrné i z jiných pramenů. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I. Praha 1894, s. 143.

Rudolf z Valdštejna nyní tedy panoval nad jedním poddanským městem, dvěma městečky a třiceti třemi vesnicemi s 928 osedlými poddanými trebičského panství. Jak bylo zmíněno, přenechával mnohá rozhodnutí v poddanských záležitostech svým úředníkům, o sporných věcech však rozhodoval osobně. Zvláště, byl-li pod tlakem pravidelných intervencí ze strany bývalé vrchnosti. Známým případem, v němž Rudolf z Valdštejna o trebičských poddaných samostatně rozhodl, byla záležitost Lukáše Hlavatého z Podklášteří. Kateřina intervenovala, aby přímo Rudolf vydal soud o jejich provinění a náležitě potom instruoval své úředníky.¹⁶⁴

I když byl hospodářský stav trebičského dominia v době panování Rudolfa z Valdštejna podstatně lepší, nežli tomu bylo např. na Dřevohosticích, přece jen se ani ono nevyhnulo určité ekonomické krizi. Její důvody lze hledat v několika oblastech. Především na dominiu podobně jako v okolí působily vlivy války, jež se projevíly hlavně v letech 1631 a 1634. Další příčinou bylo zapojení panství do ekonomické struktury valdštejnských držav a přitvrzování ekonomické politiky. Některým pozorovatelům se zdálo, že výnosy trebičského velkostatku odplývají jinam, především na Židlochovice. Některé prameny navíc hovoří o zblhání poddaných z trebičského panství. V zásadě lze ovšem říci, že proměna jmen mezi vyhotovením obou dostupných urbářů, tedy mezi lety 1573 a 1629 není nikterak velká a týká se spíše některých míst (pouze v Řípově se jména změnila stoprocentně). I v těchto dobách drželo ekonomiku trebičského panství nad vodou stále ještě prosperující město Třebíč. Podle Rudolfa Fišera ovšem i to stále více podléhalo omezujícím opatřením, s nimiž na panství pronikaly prvky absolutismu, posilující v tomto případě úlohu vrchnosti. Zatímco v urbáři z roku 1573 ještě nejsou zaznamenávány povinnosti poddaných vůči velkostatku, tvoří takovéto zápisy v urbáři z roku 1629 nezanedbatelnou část. Byly založeny některé nové rybníky, např. v Hostákově. Stálé platy byly naopak zvýšeny pouze v omezené míře. Tato skutečnost svědčí o nárůstu významu režijního hospodaření.¹⁶⁵

Rudolf z Valdštejna zemřel na prahu čtyřicátých let.¹⁶⁶ Třebíčské panství tehdy již bylo pevnou součástí valdštejnských rodových dr-

(164) Lukáš Hlavatý se svou rodinou údajně přes zákaz vrchnosti u sebe ukryli „přespolní Židy z moru jedoucí“. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy pani Kateřiny ze Žerotína*. II. Praha 1895, s. 22 a 29.

(165) FIŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Třebíč 1977, s. 114-115. MZA BRNO, VELKOSTATEK TŘEBÍČ, F 200, Urbář trebičského panství z roku 1629, č. 133.

(166) Podle A. Kratochvila se tak stalo 15. 6. 1640, podle R. Fišera roku 1641.

žav. Po dobu nezletilosti Rudolfova syna Adama Františka z Valdštejna panství spravovala jeho manželka Zdislava ze Sezimova Ústí. Ačkoliv v té době byla Kateřina ze Žerotína (a stejně tak její manžel) již pět let po smrti, představovala i ona jako Kateřininina někdejší korespondentka nepochybnou valdštejnskou kontinuitu v oblasti. Na sklonku třicetileté války musela ještě Třebíč přežít švédskou vojenskou kampaň, i na zdejším panství se ovšem situace postupně stabilizovala. Ještě ve čtyřicátých letech na panství zakořenily principy absolutismu, včetně barokní kultury. Není náhodou, že jedním z jejich prvních projevů bylo postavení kostelíku „*Povznesení sv. Kříže*“ nad městem.¹⁶⁷

KRATOCHVÍL, A: *Vlastivěda moravská. Židlochovský okres*. Brno 1910, s. 55; FIŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Třebíč 1977, s. 112.

(167) Hlavní proud švédského vojska pod vedením Leonarda Torstenssona dvakrát prošel Třebíčí, v březnu a v říjnu 1644. Již po celý rok před tím zde ale bylo vyhroceno válečné napětí. DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Třebický okres*. Brno 1906, s. 100-101. Kostelík na půdorysu kříže postavil zednický mistr Jan Fulík. FIŠER, R. - NOVÁČKOVÁ, E. - UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I. Třebíč 1977, s. 116-117.